

הערבית־היהודית ב'מורה נבוכים' של הרמב"ם

עיונים לשוניים

אני מגיש בזה לקוראים הערות לשוניות קצרות ל'מורה נבוכים' של הרמב"ם לפי מהדורת יששכר יואל. רק חלק מן ההערות מציע תפיסה שונה של משפט, וגם אז לאו דווקא למשפטי מפתח. הערות אחרות מצביעות על התנהלותו הסגנונית של הנשר הגדול. ויש גם הערות דקדוקיות במובהק, המנתחות את אופיו הבתר־קלסי של הספר, לרבות קווי הניאו־ערביים. על אף מטרן המצומצמת של הערותיי שמא הן יעזרו להבנה מדויקת יותר של קטעים, אף אם הם לאו דווקא הלזו של 'מורה נבוכים'. ההערות מסודרות על פי סדר הדברים במהדורת יואל.

עמ' 1, שורות 1-2: 'כנת' [...] עטם שאנך' = נהיית [...] חשוב בעיניי; כאן + עבר אינו מציין עבר רחוק (עיינו: בלאו, דקדוק, סעיף 282) אלא עבר שתוצאותיו נמשכות בהווה.

עמ' 1, שורה 22: על שימושו של טאל כמילת יחס במקום טול עיינו: בלאו, מילון, בערכו.

עמ' 1, שורה 26: על שימושו המאובן של קלילא מא בתפקיד נומינטיווי במקום *qalilunāmā* עיינו: בלאו, מילון.

עמ' 4, שורה 4: 'סקיל' > צקיל. הרמב"ם נטה להתחיל שורש זה בסמ"ך ולא בצד"י; עיינו: בלאו, מילון, בערכו.

עמ' 5, שורות 2-4: הרמב"ם נטה להשתמש בכינוי רמז במקום כינוי גוף/כינוי חבור בתפקיד כינוי מוסב לשם הזוקק: 'תכמילנא ואצלנא אחואל אגתמאעאתנא בשראיעה אלעמליה אלתי לא יצח דלך אלא בעד אעתקאדאת

עקליה אולה אדראכה תעאלי חסב קדרתנא אלדי לא יצח דלך אלא באלעלם אלאהאיה' = שנהיה שלמים ושייתקנו מצבי חכרותינו במצוותיה המעשיות אשר (לא ייתכנו >) זה לא ייתכן אלא אחרי ש(נאמין) באמונות שכליות, אשר ראשיתן להשיגו יתעלה בהתאם ליכולתנו, אשר (לא ייתכנו >) זה לא ייתכן אלא בידיעה האלוהית. תנו דעתכם שכינויי רמז באים כאן בשני משפטי זיקה עוקבים, ונוסף לזה מייד אחריהם באים כינויי רמז סתם: 'ולא יחצל דלך אלעלם אלאהאיה אלא בעד אלעלם אלטביעי [...] כמא תבין למן נטר פי דלך פלדלך [...]'. ולא תתהווה אותה הידיעה האלוהית אלא אחרי הידיעה הטבעית [...] כמו שנתברר למי שעיין בזה, ועל כן [...]]. גודש זה של כינויי זיקה אופייני לסגנונו של 'מורה נבוכים'. עיינו למשל: 'אלא מא הו לאזם מן גהה אכלאף תהיו אלמוואד אלדי דלך צרורי' = אלא מה שמתחייב מצד שוני היות החומרים, (שהוא >) שזה הכרחי (עמ' 323, שורות 5-6). וכן השוו את השימוש סתם בכינויי רמז: 'לם תכן לה קוה [...] חתי ולו אבין אלמשהוראת באלקבח [...]]. לם יכן דלך קביחא ענדה' = לא היה לו כוח [...] עד שאף את הברור שבמפורסמות שבכיעור [...] לא היה (זה <) מכווער אצלו (עמ' 16, שורות 23-25); וכך גם למשל עמ' 18, שורה 21; עמ' 28, שורה 7.

עמ' 6, שורות 8-9: 'ואקתצרנא מן דכר קואעד אלאעתקאד וגמל אלחקאיק באיגאז ותלויה יקארב אלתצריח עלי מא דכרנאה מן תאליף אלפקה אלכביר משנה תורה'. מיכאל שורץ עמד על כך שהמשפט 'עלי מא' אינו משפט תיאור (adverbial clause) אלא מוצרך על ידי אקתצרנא. תרגומו החופשי במקצת של שורץ נכון אפוא בעיקרו של דבר: 'אשר להזכרה קצרה של יסודות האמונה וכללי האמיתות ורמזים הקרובים לדברים מפורשים, הסתפקנו כמה שצינינו בחיבור ההלכה הגדול, משנה תורה'. הבעיה הנותרת היא לקבוע את מעמדו התחבירי של 'באיגאז ותלויה יקארב אלתצריח'. במבט ראשון אכן נראה שהוא שייך לקודם, שהרי 'עלי מא' קוטעו מן ההמשך. אולם למרות זאת אין ההקשר מאפשר לצרפו לקודם לו ומחייב למושכו להמשך, שהרי הצמצום נעשה מתוך בחירה ממכלול יסודות האמונה וכללי האמיתות, אבל המכלול שלם ואינו נעשה בקיצור וברמזים. להפך, ההבאות מספר 'משנה תורה' הן בקיצור וברמזים. על כן נראה, למרות המבנה, למשוך את 'באיגאז ותלויה יקארב אלתצריח' להמשך. תרגום מילולי יותר הוא אפוא: ומתוך הזכרת יסודות האמונה וכללי האמיתות, צמצמנו באמצעות קיצור ורמז הדומה ל(ריבור) מפורש את מה שהזכרנו בספר ההלכה הגדול משנה תורה.

עמ' 7, שורה 20: 'אלכלאם אלדי קיל) עלי וגהיין'; תרגום: דבר דבור על אופניו, מילולית: על שתי פניו, והוא פירש שם, שורה 22: 'אלכלאם אלדי הו דו וגהיין יעני לה טאהר ובאטן' = הריבור אשר הוא בעל שתי פנים, רוצה לומר

לו (משמעות) גלויה ו(משמעות) נסתרת. הרמב"ם הבין אפוא את אופניו לא כריבוי אלא כזוגי.

עמ' 10, שורה 2: 'ולא תתבעהא באוהאמך פתאדיני'. ההוראה הבסיסית של תב"ע בבניין הראשון היא הלך אחריו, הלך בעקבותיו. התרגום המילולי הוא אפוא: אל תלך בעקבותיו (של הספר, בערבית: מקאלה, כלומר: אל תתיחס אליו) בדמיונות השווא שלך פן תזיקני. אין אפוא צורך לייחס לתבע הוראה שאינה הוראתו הבסיסית (כפי שעשה שורץ). (פ.תאדיני) הוא בניין שני במקום הרביעי; עיינו: בלאו, דקדוק, סעיף 71. על מבנה הפועל עיינו: שם, סעיף 95. עמ' 11, שורות 3-4: 'ואפק דלך פאצלא ואחדא ולא יואפק עשרה אלאף גאהלא' = תתאים זאת לאיש מעלה אחד ולא תתאים לעשרת אלפי בורים. גאהלא, שאינו מתאים לערבית הקלסית, נגרר אחרי ואחדא.

עמ' 11, שורות 5-6: 'ואדעי תכליך דלך אלפאצל [...] ואדל חירתה'; תרגומו המילולי: ואני טוען (ש)אני מציל אותו איש המעלה [...] ואני מדריך את מבוכתו (רוצה לומר אני גורם שמבוכתו תיעלם). הבניין השמיני של שורש דע"ו משמש בהוראתו הרגילה, ואין סיבה לחפש (עם שורץ) הוראה מיוחדת של השורש. עמ' 11, שורה 24: 'ובגליל אלנטר' = ובעיון גס/שטחי. הרמב"ם הרבה להיזקק להוראות אלו של גליל; עיינו: בלאו, מילון, בערכו.

עמ' 15, שורה 15: 'אלמוגודאת) מן לדן פלך אלקמר', אין משמעו המדויק: (הנמצאים) מתחת לגלגל הירח, אלא משתקף כאן קיצורו של ביטוי מעין: מן לדן פלך אלקמר אלי מנתהי מרכז אלארץ = החל מגלגל הירח עד קצה מרכז הארץ. לפרטים עיינו: בלאו, מילון, הערך לדן. בדומה למשל עמ' 228, שורה 15 (שם תרגם מקבילי: 'החל בגלגל הירח [ומטה]); עמ' 325, שורה 8. מנגד הרמב"ם השתמש גם במא/מן תחת פלך אלקמר, למשל עמ' 198, שורות 15-16.

עמ' 19, שורות 16-17: כפי ששכיח בערבית-היהודית (עיינו: בלאו, דקדוק, סעיף 222), שני נסמכים עשויים לקדום לסומך אחד: 'איגאד ותחציל אעתקאדאת' = המצאת אמונות ורכישתן.

עמ' 20, שורות 1-2: 'זחמד לה עליה אלסלאם דלך'; תרגומו המדויק: ופואר (< היה ראוי לפיאור) (דבר) זה מצידו (מצד משה), עליו השלום. מקבילי הבין את חמד כפעיל, כלומר: האל שיבח, ואפשר, ואף מתאים יפה להמשך; מנגד אם כן היינו מצפים שכינוי השבח לבורא תעאלי לא יידחה למשפט המקביל אלא ייזכר כבר בקטע זה.

עמ' 20, שורה 19: 'נאשבנא' = התחלנו, שימוש לשון מקובל אצל הרמב"ם; עיינו: בלאו, מילון, בערכו.

עמ' 20, שורות 12-13: 'ואדא כאן הדא פי חק אולאיך פנאהיך פי חקנא נחן אלאדואן ומן דוננא אנה ינבגי לה אן יקצד וישתגל' = ואם זה כך לגבי אלו,

הרי על אחת כמה וכמה לגבינו, אנו השפלים, ומי ששפל (עוד) יותר שהוא (!) חייב להתכוון ולעבוד. לה = לו – היה מתאים יותר לנא, כי הוא מוסב גם לנחן. אולם משתקפת כאן גרידה אל ומן דוננא הקרובה. על כל פנים אין לגרוס לנא במקום לה כנטייתו של שורץ, כי לא זו בלבד שלנא אינו מתועד כלל – כי ממנו אצל אבן תיבון אינו גוף מדברים אלא גוף נסתר – אלא אם מתקנים לה ללנא, יש לתקן אף את יקצד וישתגל לנקצד ונשתגל.

עמ' 25, שורות 17-19: 'ולא לה חאל מא גיר דאתה פיתגיר פיהא [...] לא נסבה בינה ובין אלגיר פיתגיר פי תלך אלנסבה', שתי ההיקריויות של פיתגיר הן של פסבביה. התרגום המילולי של הקטע הוא אפוא: ואין לו מצב כלשהו זולת עצמותו באופן ש(לו היה מצב כזה) היה משתנה בו [...] אין יחס בינו לזולת באופן ש(לו היה יחס כזה) היה משתנה באותו היחס.

עמ' 29, שורה 15: 'יעזב עלי' = קשה ל-; עיינו: בלאו, מילון, בערכו. וגירוננו עמום.

עמ' 42, שורה 14: 'וכדלך אראדתה באן לא יכון מכול לם יקל חנינד לנבי' – לפנינו משפט ייחוד, השם המיוחד הוא אראדתה, והמילה המקשרת היא חנינד. התרגום המילולי הוא אפוא: ואשר לרצונו שלא יהיה מכול לא אמר אז (כלומר: כשהתגלה רצונו) לנביא. אם נהפוך את משפט הייחוד למשפט רגיל נקבל: וכאשר רצה שלא יהיה מכול לא אמר לנביא.

עמ' 48, שורות 15-16: בערבית-יהודית מתועדים מקרים של היעדר דיוק המתבטא בחסרון כינוי פריפוזיציונלי במשפט זיקה (עיינו: בלאו, דקדוק, סעיף 371). כך: 'וצל דרגה יצדק בתלך אל ארא אלצחיחה בטרק אלתצדיק אלחקיקיה' = הגיע לדרגה אשר (בה) הוא מקבל כאמיתיות את הדעות הנכונות האלה בדרכי האמיות האמיתית. על צד"ק בניין שני בהצרכת ב- בהוראת האמין ב- עיינו: בלאו, מילון, בערכו.

עמ' 49, שורה 27: אן כאן מאוכנת (בלאו, דקדוק, סעיף 395) נמצאת בערבית-יהודית ואף בערבית הקלסית. אצלנו: 'ואן כאן תפארק' = ואם תעזוב.

עמ' 51, שורה 24: כמא אן, בעצם = כמו ש-, משמש כפי הנראה לפתיחת משפט שאלה עקיפה (במשמעות כף = כיצד): 'ואעתבר אכר אלמתאל כמא אנה בין ען אולה' = והתבונן בסוף המשל כיצד הוא פירש את ראשיתו. אפשרות אחרת, המסתברת פחות, לראות באנה פותח משפט מושא ובכמא תיאור פועל (adverbial) בהוראת אכן (עיינו: בלאו, מילון, הערך כ: כמא): והתבונן בסוף המשל שהוא אכן פירש את ראשיתו.

עמ' 52, שורה 15: תרגומו המדויק של 'תדל עלי פסאד תרכיב וסו מזאג' לא ימכן אן יעבר ענה' הוא: (מורה על הרכב פגום ומזג רע) אשר אי אפשר

להשתחרר ממנו; ועיינו: דווי, הערך עבר ען; ויש להבין את יעבר כסביל: יעבר. עמ' 56, שורה 4: 'אסתקפיתה פי גמיע אלכתב'; תרגומו המילולי: עקבתי אחריו בכל הספרים, ובהקשר זה משמעו אכן בדקתי, כהשערת פרידלנדר ובעקבותיו בלאו, מילון, הערך קפו/קפי X, אך אין זאת אלא הוראת הקשר.

עמ' 56, שורה 27 – עמ' 57, שורה 3: 'לכנהם מע כון אולאיך אלכאפרין מעתקדין וגור אלאלאה אד ותעלק כפרהם בחק הו לה תעאלי פקט אעני [...]. וטנו הדיא אלחק למן סואה, פכאן דלך דאעיא לעדם וגורה תעאלי מן אעתקאד אלגמור' = אבל אף על פי שהכופרים האלה מאמינים במציאות האל, (הרי) מכיוון שכפירתם עוסקת בסגולה שהיא שלו, יתעלה, בלבד, רצוני לומר [...]. והם חשבו שהסגולה הזאת (גם) של זולתו, הרי זה גורם שהוא יתעלה מציאותו תיעדר מאמונת ההמון. המשפט מסורבל: הוא פותח במשפט ויתור, אחריו בא משפט ראשי בעל מבנה מסובך, הפותח במשפט סיבה המורכב משני משפטים מחוברים (אד ותעלק כפרהם בחק הו לה תעאלי פקט [...]) + וטנו הדיא אלחק למן סואה), אשר הראשון מהם מורכב ממשפטים אחדים. רק אחרי משפט הסיבה השני בא המשפט הראשי ממש: פכאן דלך [...].

עמ' 62, שורה 26: 'חתי לס ידרך לה נפס'; תרגומו המדויק (כפי שאכן תרגם פינס): עד שלא הרגישו / לא יכלו להרגיש שהוא נושם; מילה במילה: עד שלא הורגשה לו נשימה.

עמ' 63, שורות 20–21: קטע המקרא 'ולא יכנף עוד מוריך' מתורגם: 'ולא ינסתר ענך מנירך' = ולא ייסתר מפניך מאריך. ברור שמוריך אין פירושו מאריך, ושורץ העיר בצדק כי מנירך עשוי להיות קריאה מוטעית במקום מטרך (ט < ני). אכן אין ספק שהצדק עם שורץ, שהרי אבן ג'נאח בערך 'רה' תרגם את מטרך) 'גית' = מטר, ושורץ ציטט את אבן ג'נאח.

עמ' 67, שורה 21: 'או אלה בטש לדלאלה עלי אלפעל' = או כלי של [...] כדי להורות על מעשה. את בטש תרגם שורץ: אחיזה; אבן תיבון ומונק תרגמו: מישוש. נראה לתרגמו: ביצוע (עיינו: בלאו, מילון, בערכו) כדעת פינס (performance) ומקבילי.

עמ' 69, שורה 12: 'הדיא שי אמן פיה אלאלתבאס'; ניקודו מן הסתם: הדיא שין אמן פיה אלאלתבאס, ותרגומו המילולי: זה דבר אשר בו היה ביטחון מפני בלכול.

עמ' 69, שורות 14–16: הרמב"ם נטה להשתמש בלאן במקום אן במשפטי שם עצם; עיינו: בלאו, דקדוק, סעיף 346. כאן לפנינו לאן בהוראת אן בתפקיד של משפט תמורה: 'פלמא אסתקר אלמתיל לאנה תעאלי מתל במלך [...]. אסתמרוא הם איצא [...] עלי דלך אלמתל' = ומאחר שנקבע השימוש במשל שהוא יתעלה נמשל למלך [...] התמידו אף הם [...] במשל הזה.

עמ' 69, שורות 20-29: אנו עוסקים בגדול העברי ובעטם הערבי. בהבאות העבריות נמצא: 'גדול כחן של נביאים / רב גובריה' (עם הערת הרמב"ם: 'ורב גובריה הו גדול כחו'). בערבית נמצא: 'זמא אעגב קולהם גדול כחן כאנהם עא"ס אסתעטמוא הִדא אלמעני לאן הכדא יקולון אבדא פי אסתעטאם קול קיל או פעל פעל פי טאהרה שנאעה [...] פכאנהם יקולון מא אעטם מא אלתגאוא אלנביון לפעלה' = וכמה נפלא מה שאמרו גדול כחן כי אכן הם, עליהם השלום, חשבו לגדול את העניין הזה כי כך אומרים תמיד כשהם חושבים לגדול דיבור שדיברו או מעשה שעשו, אשר במבט ראשון (נראה) מגונה [...] וכאילו הם אומרים כמה גדול מה שהנביאים השתמשו בו כמוצא לעשותו. תרגום זה מתאים לתרגומו של פינס. אולם שורץ תרגם עטים: חמור, ומקבילי תרגם: קשה – ואינו נראה, שהרי מדובר במה שנראה במבט ראשון כמוטעה, אך אחר כך נתבארה הטעות. והגדולה היא להבין שמה שנראה מוטעה אינו כך.

עמ' 70, שורות 5-6: 'ולא עלם לה חאלא'; פינס: 'and about whom there is no indication at present/and of whom he has at present no knowledge' שורץ: 'ושאין הוא יודע את ערכם'; מקבילי: 'ולא ידע את מעמדו'. נראה לי שהתרגום המילולי הוא: ולא ידע לו מצב, רוצה לומר: ולא ידע עליו כלום; והשוו את השימוש בעלי חאל: בלאו, מילון, בערכו.

עמ' 78, שורה 18: 'וצפך אלשי בקוה טביעה פיה או לא קוה טביעה' = שאתה מתאר את הדבר בכוח טבעי שיש בו או היעדר כוח טבעי. לפנינו לשון קצרה שכיחה: אין חזרה על פיה באיבר השני, אך מובן מאליו כי הכוונה לכך גם שם. תוספת מפורשת של פיה באיבר השני בשלושה כתיביד תימניים (עיינו בהערת שורץ על אתר) היא מן הסתם תוספת מעתיקים שהשלימו מניה וביה בעת ההעתקה את המובן מאליו, אך בוודאי אין לתקן את הנוסח.

עמ' 78, שורה 22: 'אלחרג' = הכועס. הוראה זו של השורש (עיינו: בלאו, מילון, בערכו) קו לשון ספרדי היא; עיינו: קוריאנטה.

עמ' 83, שורות 14-15: 'וי' חיבור יתרה שכיחה בביטוי ועלי אן/מא (עיינו: בלאו, מילון, בערכו), אך אינה נעדרת גם במקרים אחרים: 'לא פרק בין [...] ועלי מא בינאה איצא מן חיקיה אלנסבה ואנהא מטנונה' = אין הברל בין [...] נוסף לכך (עיינו: בלאו, מילון, בערכו) הסברנו גם כן את המשמעות האמיתית של היחס שהוא מדומה. השוו: 'פלדלך כאנת גראמה סארק אלגנס צעף [...] ובשרט [...] (!) אכראגהא ען ידה [...] לאן סרקתהא הי אלאכתריה דאימא לכונהא פי אלפחן וחיה (!) לא ימכן אלאחתיאט עליהא' = ועל כן קנס גונב הצאן הוא כפול [...] בתנאי (!) שהוא מוציא אותה מידו [...] מפני שגנבתה היא הרוב תמיד בגלל היותה בשדה מקום (!) שאין אפשרות להשגיח עליה (עמ' 409, שורות 22-25).

עמ' 84, שורה 16: לפנינו שוב לשון קצרה: 'פאָא אַראַך תלך אלאפעאל הי צפאתה' = השגת מעשים אלו היא אפוא תארו, והכוונה: היא אפוא השגת תארו. כך יש להבין, וכך הבין למשל פינס, אולם שלא כהצעת שורץ, אין להשלים בטקסט, כי לשון קצרה שכיחה ב'מורה נבוכים'.

עמ' 89, שורה 9: 'ועלי ראייהם אלדין ירון' = לפי דעתם של מי שסבורים. למשפט הזיקה בתפקיד סומך (מעין גניטיבוס) 'אלדין ירון' הוקדם כינוי חבור גניטיבי יתר, המשמש כקדימה למשפט הזיקה הגניטיבי - קו לשון שכיח בלשון חכמים אך חריג בערבית.

עמ' 92, שורות 1-2: בערבית-יהודית שכיחה מילת היחס ל- לציון מושא ישיר (בלאו, דקדוק, סעיף 269א). כך נמצא למשל: 'תפארק בהא צפאת אלסלב לצפאת אליגאב' = שונים בה תוארי השלילה מתוארי החיוב; או: 'עארמה לכל גוהר' = נעדרת כל עצם (עמ' 136, שורה 3), ושכיח מאוד.

עמ' 92, שורה 14: 'תברנה לנא' = הוכח לנו. תפיסה זו אפשרית בהחלט. אך שמא למ"ד היחס מציינת את מבצע הפעולה ליד סביל (עיינו: בלאו, דקדוק, סעיף 269ב) ויש לתרגם: הוכח על ידינו. ואולי תפיסה זו מתחברת טוב יותר להמשך: 'פקלנא [...] תם אדרכנא' = ואמרנו [...] אחר כך השגנו. שמא מבנה זה נמצא גם במשפט 'פאן אראד יקבל הדא ממן תברנה לה כל מא תברנה' (עמ' 134, שורות 16-17), אם אומנם תרגומו המילולי: ואם ירצה לקבל זאת ממי שהוכח על ידו מה שהוכיח. לעומת זאת אין ספק שתברנה ל- משמעו התברר ל- למשל במשפט 'ואכר מן אלמקצרין פי אלנטר לא יתברנה לה דלך' = ואחר מן המתרשלים בעיון אין זה מוכח לו (עמ' 94, שורות 11-12).

עמ' 92, שורות 14-15: 'הדה אלדואת אלמדרכה באלחואס ואלמחאטבעלמהא באלעקל' = אותם עצמויות המושגות בחושים ושידיעתן נלמדת בשכל. לפנינו שתי צורות בינוני, אחת אלמדרכה בינוני רגיל ניטה, והשנייה אלמחאט בינוני סתמי (השוו למשל: רקנדרף, תחביר, סעיף 178), ועל כן אינו לובש את צורת אלמחאטה אלא זאת של אלמחאט.

עמ' 94, שורה 3: 'אלואחד מן בעץ אלטלבה' = האחד מן התלמידים. עירוב (contamination) של אלואחד מן אלטלבה + בעץ אלטלבה.

עמ' 97, שורה 10: 'סלב עדמהא' איננו שלילת השלילה (כביכול: שלילת ההיעדר), שהרי שלילת השלילה היא חיוב, אלא לפנינו חיזוק השלילה, כאילו: שלילה והיעדר.

עמ' 100, שורות 26-29: 'ואלפרק בין אדני בכסר אלנון ובין אן תקולה כמד אלנון באלקמץ מהל אלפרק בין קולך שרי אלדי מענאה ראיסי ובין קולך שרי אשת אברהם לאן פי דלך תפכים ועמום ללגיר'. פינס ראה בצדק בתפכים את המונח הלשוני פיאור, המציין תוספת אות למילה לשם פיאורו כביכול.

הוא תרגם אפוא: 'זההבדל בין אדני בנו"ן חרוקה ובין לבטאו בהארכת הנו"ן בקמץ הוא כמו ההבדל בין לומר שרְי שהוראתו השר שלי ובין לומר שרי אשת אברהם, כי זוה (בניגוד אדני: אדני/שרי: שרי) יש פיאור (באדני/שרי יש פיאור, המתבטא בהארכת התנועה של היו"ד הסופית; באדני/שרי אין פיאור) ויש כלילת הזולת (אדני/שרי כוללים את הזולת, כי הם עשויים לציין אנשים נוספים; אך אדני/שרי הם שמות עצם פרטיים, המציינים רק את הפרט האחד ולא את זולתו).

עמ' 111, שורות 23-24: 'וינה [...] וימכן אן יכון מן אלמעתיִה אלפא' = וינה [...] ואפשר (שפועל זה) הוא (מן הפעלים) שפ"א הפועל שלהם נחה. הכוונה לשורש ינ"ח ביו"ד נחה. אכן מדקדקי ספרד הגדולים קבעו שורש ינ"ח לצורות הפועל של נו"ח בנו"ן הגושה. למשל אבן ג'נאח ב'ספר השורשים' שלו שייך צורות פועל מעין 'לא הניח [...] לעשקם / יגענו ולא הונח לנו' לערך ינ"ח. אבן ג'נאח המשיך באותו הערך והציע ל'יגענו ולא הונח לנו' ניתוח נוסף לניתוחו כבעל שורש ינ"ח: 'ולנא פי הונח לנו קול אכר [...] ונדכרה פי חרף אלנון [...] ואעלם אן אלקיאסי מגזו פי הדא אלאצל מן טריק אלאנדגאם אן יכון מן דואת אלנון מתל הציל והפיל ואן יכון איצא מן דואת אליא מתל הציב והציק [...] וקד קלנא פי צדר הדא אלגז אנא נחמל אלאפעאל אלמדגמה אלפאאת אלתי לא ברהאן ולא דליל עלי מאהיה אלפא מנהא מחמל דואת אלנון אד אכתר אלפאאת אלמדגמה נונאת לכן למא כאן אלצרב מן אלמצאעף מן פאה ועינה קליל אלאסתעמאל ותקילא איצא פי אללפט ראינא מן אלצואב אן נחמל הדא אלפעל מן דואת אליא' = ולנו לגבי ולא הונח לנו דעה אחרת (נוסף לניתוחו כגזור משורש ינ"ח) [...] ואנו נזכירנו באות נו"ן (כלומר בשורש נו"ח; ועיינו להלן). ודע שאפשר לבנות את היסוד הזה בנייה דקדוקית (בנייה הנכונה מבחינת הלשון) בדרך ההידמות שיהיה מבעלי הנו"ן כמו הציל והפיל ושיהיה גם כן מבעלי היו"ד כמו הציב והציק (הדגש בנו"ן של הונח עשוי לשקף הידמות של פ"א הפועל נו"ן מן השורש המשוער ננ"ח או של פ"א הפועל יו"ד מן השורש המשוער ינ"ח) [...] וכבר אמרנו בהקדמה לחלק הזה שאנו מתייחסים אל הפעלים אשר פ"א הפועל שלהם מידמה, אשר אין ראייה ולא הוכחה למהות פ"א הפועל שלהם, כמו אל פועלי פ"נ, הואיל ורוכ (צורות) פ"א הפועל המידמות הן נו"ן, אבל מאחר שמעטות בשימוש צורות כפולות פ"א ועי"ן (כלומר פעלים הפותחים בשתי נו"נים, מעין ננ"ח, כפי שחייבים לשער באשר להניח למשל לפי הנאמר לעיל) והן גם ככרות במבטא, חשבנו לנכון לייחס את הפועל הזה לפועלי (פ"י).

בערך 'נוח' כתב אבן ג'נאח: 'דא אלאצל והדא אלמעני ענדי והוכן והניחה [...] אלא אנה שאד [...] ומנה יגענו ולא הונח לנו פי אנדגאם אלסאכן אלדי פי הושב כספי פי אלנון אעני אן אצלה הונח עלי זנה הושב הוקם פאדגם

הָאֵל אֱלֹסֶאכֶן כְּמֵא עֶרְפָּן פִּי וְהֶסֶג אַחֹר מִשְׁפֹּט' = שׁוֹרֵשׁ זֶה (נ״ח) וְהוֹרָאָה זֶה (מִשְׁתַּקְפִּים) לְדַעְתִּי בּוֹהוּכֶן, וְהִנִּיחָה [...] אֵלֵא שֶׁהוּא חֲרִיג [...] וּמִמֶּנּוּ (מִן הַשׁוֹרֵשׁ נ״ח) יַעֲנֶנּוּ וְלֹא הוֹנַח לָנוּ בְּהִידְמוֹת הָאוֹת הַנַּחַה, אֲשֶׁר (נִמְצְאָת לְמִשְׁל) בְּהוֹשֵׁב כִּסְפִי, בְּנוֹן' (כְּלוֹמֵר הָאוֹת הַנַּחַה שׁוֹרוּק הִידְמַתָּה בְּנוֹן), רְצוֹנִי לֹמֵר מִקּוּרֹו הוֹנַח (בְּשׁוֹרוּק וּבְנוֹן' פְּשׁוּטָה) עַל מִשְׁקַל הוֹשֵׁב הוֹקֶם, וְהָאוֹת הַנַּחַה הַזֹּאת הִידְמַתָּה, כְּמוֹ שֶׁקָּרָה בּוֹהֶסֶג אַחֹר מִשְׁפֹּט.

כֵּאֲשֶׁר הֵייתָה אֶפּוֹא לֵאבֶן גִּנְאָח הַבְּרִירָה לְבַחֹר בֵּין הַשׁוֹרֵשִׁים נ״ח וּינ״ח, הוּא בַחֵר בְּצוּרָה הִיסוּדִית בְּנוֹן'ח. זֶה הִיָּה הַמְצָב בְּהוֹנַח, אֲשֶׁר אֶפְשֵׁר הִיָּה לְגוֹזְרוֹ מִן ינ״ח בְּהִידְמוֹת הַיּוֹד', וְאֶפְשֵׁר הִיָּה לְגוֹזְרוֹ מִן נ״ח בְּהִידְמוֹת הָאוֹת הַנַּחַה. אֲבָן גִּנְאָח בַּחֵר בְּצוּרָה הַבְּסִיסִית נ״ח. בְּרִירָה זֶה לֹא הֵייתָה קִיַּמַת בְּצוּרוֹת מַעִין הַנִּיחַ, כִּי לְנוֹן' לֹא קִדְמָה אוֹת נַחַה. זֶה הִסִּיבָה שֶׁאֵת הַצּוּרוֹת הָאֵלֵה שִׁיךְ לְשׁוֹרֵשׁ ינ״ח.

עמ' 117, שׁוֹרוֹת 25-26: אֵין בְּמִוֵּרָה נְבוּכִים' הַקְּפֵדָה עַל מִבְּנֵה הַזְּמַנִּים בְּמִשְׁפָּטִי תְּנַאי בְּטַל. לְפָנֵינוּ מִשְׁפֹּט סִיפֵא מוֹקֵדֶם לְמִשְׁפֹּט הַרִישָׁא בְּמִבְּנֵה שֶׁל מִשְׁפֹּט שְׁמֵנִי, וְאִילֹו מִשְׁפֹּט הַרִישָׁא הַמְּאוּחֵר, הַפּוֹתַח בְּלוֹ, מוֹרְכֵב מִשְׁנֵי מִשְׁפָּטִים מְאוּחִים, הַרְאִשׁוֹן מְכִיל פּוֹעֵל בְּעֵבֶר, הַשְּׁנִי בְּעֵתִיד שְׁלוּל בְּלֵא: 'זֵאלְדֵי דְכְּרוּה צַחִיח לֹו כֵאֵן פֶּאֶעֱלֵא פֶקֶט וְלֹא יִכּוֹן דֶּלֶךְ אֱלִשִׁי אֲלִמְפַעוּל מִחַתְּנֵאָא אֱלִיה' = וְמָה שֶׁטַעֲנֹו הִיָּה נִכּוֹן לֹו הִיָּה פּוֹעֵל בְּלֵבֵד וְלֹא הִיָּה אוֹתוֹ הַדְּבַר הַמוֹפַעֵל זָקוּק לֹו. עמ' 121, שׁוֹרָה 20: 'פֶּאֶדֵא כֵאֵן אֲלִפְקָה וְקַעַת אֲלִמְשִׁאחַחָה עֲלֵי תְּכְלִידָה פִּי דִיּוֹאן'; הַבְּנִיין הַשְּׁלִישִׁי שֶׁל שׁח״ח הוֹרָאָתוֹ הַקְּפִיד בְּדַבְּרֵי, הִיָּה זֶהִיר בּוֹ (עֵינֵינוּ: בְּלֵאוֹ, מִילוֹן, בְּעֵרְכוֹ). עַל כֵּן הַתְּרַגּוֹם הַמִּילוּלִי שֶׁל הַקְּטַע הוּא: וְאֵם הַהֲלֵכָה – הַזְּהִירוֹת חִלָּה עַל הַנְּצַחַתָּה בְּסַפֵּר; וּבְמִילִים אַחֲרוֹת: אִם חֵיִיבִים לְהִיּוֹת זְהִירִים לְהַנְּצִיחַ אֵת הַהֲלֵכָה בְּסַפֵּר.

עמ' 122, שׁוֹרָה 10: אַחֲרֵי מֵא אֲלִדִּימוּמָהּ בֵּא בְּעַרְבִית הַקְּלָסִית עֵבֶר, וְחֲרִיגִים נְדִירִים בִּיּוֹתֵר; עֵינֵינוּ לְמִשְׁל: רְקַנְדוּרָה, תַּחְבִּיר, סַעִיף 243.3. אוֹלֶם בְּמִוֵּרָה נְבוּכִים' מְנוּסַח: 'וַיִּמְלֹוֹן לְאַרְאִיהֶם מֵא לֹא תִנְאֶקֶן קֶאֶעֱדָה שְׁרִיעָה' = וְהֵם נוֹטִים לְדַעְוֵתֵיהֶם כֹּל זְמַן שֶׁאֵינֶן מְנוּגְדוֹת לְיִסוּד הַלְּכֵתִי.

עמ' 123, שׁוֹרָה 14: בְּעַרְבִית הַקְּלָסִית שְׁכִיחִים פּוֹעֵלִי עוֹז פְּרִדִּיקִטוּוִיִּים הַמְּצַרִּיכִים הַצְּרַכָּה אֲסִינְדִטִית פּוֹעֵל נִיטָה – מִשְׁהוּ מַעִין: 'וְאַכְדוּא יַחַתְּגוֹן' = וְהַתְּחִילוּ לְהַבִּיא רֵאיוֹת. אוֹלֶם הַרְמַב״ם הַמִּיר לְעֵיתִים אֵת הַמִּשְׁפֹּט הַאֲסִינְדִיטִי בְּמִשְׁפֹּט אֵן (הַשׁוּוֹ: בְּלֵאוֹ, דְּקוּק, אֲמַצַּע עמ' 334): 'וְאַכְדוּא אֵן יַחַתְּגוּא'. קוֹ לְשׁוֹן שְׁכִיחַ זֶה נִמְצָא לְמִשְׁל גַּם בְּעַמ' 318, שׁוֹרָה 18.

עמ' 124, שׁוֹרָה 9: כְּנֵרָאָה מְפָנִי שְׁכִיחִי שְׁלִילִי שִׁי(א) = דְּבַר מִתְּפַתַּח לְכָל דְּבַר (מֵא רֵאִיתִי שִׁי = לֹא רֵאִיתִי דְּבַר / לֹא רֵאִיתִי כָּל דְּבַר), שִׁי עֲשׂוּי לְשִׁמְשׁ גַּם בְּמִשְׁפֹּט חַיּוּבִי בְּמִשְׁמַעוֹת כָּל דְּבַר: 'הָדֵא טְרִיק כָּל מִתְּכֵלֶם מִן אֲלֵאסֵלֵאם פִּי שִׁי מִן הָדֵא אֲלֵגְרִי' = זֶה דְּרַכּוֹ שֶׁל כָּל מוֹתְכֵלֶם מוֹסְלָמִי בְּכָל דְּבַר בְּעִינֵין זֶה.

עמ' 130, שורות 17-18: 'פתבע כונה אלמקצוד [...] אשיא אכר'. בקטע הזה משמש אשיא כנושא וכונה כמושא ישיר. התרגום המילולי הוא אפוא: ובאו בעקבות היותו מכון [...] דברים אחרים; רוצה לומר: ודברים אחרים נגררו אחרי היותו מכון [...].

עמ' 130, שורה 23: כמו בכל הספרות הערבית המדעית מרובות ביותר צורות נסבה. כך נמצא: 'והדא אכתרי פי הדא אלצנף' = וזה נמצא לרוב בסוג הזה.

עמ' 131, שורות 10-12: 'מורה נבוכים' משתמש במשפט הסיפא של תנאי בטל הפותח בלו, בלכאן + ס + עתיד, וזאת אף על פי שמ"ך אינה מציינת כאן עתיד: 'לו אמכן [...]'. לכאן אלאנסאן סיסלם מן אפאת' = לו היה אפשרי [...], היה האדם ניצל מפגעים. אך כעבור שורות מעטות (שורה 18) משפט הסיפא של לו נבנה כמקובל: 'לסלם אלאנסאן מן אמראץ ואפאת'. כאשר לשימוש הרגיל של סמ"ך, הוא אכן מציינ את העתיד.

עמ' 133, שורה 14: 'לתרג' (הג' בכסרתין), מצדר בניין חמישי של רג"ו, והרמב"ם שוב השתמש בלשון קצר: מתוך תקווה, והכוונה כמובן: מתוך תקווה לגמול. הגרסה 'לתרג' נפע' (עיינו הערת שורץ) אינה אלא השלמת מעתיק, שהשלים את המובן מאליו.

עמ' 134, שורות 11-12: 'דכרנאה דכרא מרסלא' = הזכרנוהו באופן סתמי; ועיינו: בלאו, מילון, בערכו. בדומה תרגמו פינס ומקבילי, אך שורץ תרגם אחרת.

עמ' 135, שורה 14: 'לא ידעי (yudda'a) חכמהא', פינס תרגם: 'their judgment should not be appealed to'; שורץ ומקבילי תרגמו: 'לכן אין להסתמך על משפטם/קביעתם'. תרגומים חופשיים אלו ראויים. התרגום המילולי הוא: אין לטעון את (טענת) הוראותיהם (של החושים); רוצה לומר: אין לקבל את אשר החושים מורים.

עמ' 144, שורה 11: 'יטפו' = 'יצוף'; רוב כתבי היד: 'יטף', שורש טפ"ף, ושכיח בערבית-היהודית; עיינו: בלאו, מילון, בערכו.

עמ' 144, שורות 15-17: אחד מקווי הסגנון המאפיינים את 'מורה נבוכים' הוא שכאשר הוא מצטט דברי מחבר, הוא עשוי להעמיד את קאל/קאלוא לא בתחילת הציטוט אלא באמצעיתו. דוגמאות לקו לשון מצוי זה: 'הדא אלמוגור קאלוא אלדי לה צור מעלומה ומקאדיר מחצורה וחאלאת לאזמה לא תתגיר ולא תתבדל אנמא כונהא וגרירה לצור מעלומה ומקאדיר מחצורה וחאלאת לאזמה] כדלך גרי עאדה' = לדבריהם המציאות הזאת, אשר לה צורות ידועות והנחות מוגבלות ומצבים הכרחיים, אשר אינם משתנים ולא נבדלים, היא כך לפי המקובל. דוגמאות אחרות: 'פלא בד צרורה אן יכון הדא קאלו ימר אלי

לא נהאיה = לדבריהם הכרח גמור שזה יעבור לאין-סוף (עמ' 151, שורות 11-12); 'פה־א קאלוא ברהאן' = וזו לדבריהם הוכחה (שם, שורה 14); 'פה־א קאלוא דליל' = לדבריהם זו הוכחה (שם, שורה 26). אך יש כמובן גם קטעים הפותחים בקאל/קאלוא, לדוגמה: 'קאלוא גואהר אלעאלם לא תנפך בוגה אן תכון מגתמע' או מפתרקה' = לדבריהם עצמי העולם לא יפסיקו בשום אופן מלהיות מקובצים או מפורדים (שם, שורה 17); 'קאלוא אלעאלם כלה מרכב' = לדבריהם העולם כולו מורכב (עמ' 152, שורה 3).

עמ' 144, שורות 18-19: 'ולא ימתנע [...] בל דלך ממכך' = ואינו נמנע [...] יתר על כן, זה אפשרי. כך הבין פינס, ותרגם: rather, ונראה; שורץ ומקבילי הבינו את כל = אלא, ולא נראה, שהרי שני משפטי הקטע אינם מנוגדים. עמ' 145, שורה 6: 'טאבקה אלוגוד או לם יטאבקה' = בין שהמציאות מתאימה לו בין שאינה מתאימה לו. לפנינו תנאי של ברירה, ועל כן לפי הערבית הקלסית (ולאו דווקא לפי הערבית-היהודית) צריך לראות ביטאבקה עתיד מקוצר (מגזום).

עמ' 145, שורה 14: 'כתעגב אלאנסאן וצחקה'; לפי ההקשר תעגב וצחך מציינים ניגודים (אנטונימים), ויש לתרגם אפוא: כהתפעלות האדם (מחברו) וצחוקו (לו).

עמ' 156, שורות 17-2: '(פ)אמא (אן) [...] או' משמש לציון ברירה. את הקטע 'זמתאל דלך אן אלגוהר או אלגואהר אלדי יריד הדא אלאן אן יסכנהא יריד הדא אן יברדהא; פאמא אן לא תסכך ולא תברד לתמאנע אלפעלין והדא מחאל לאן [...] או יכון הדא אלגסם חארא בארדא מעא' יש אפוא לתרגם: ודוגמת זאת (היא) שהעצם או העצמים אשר זה רוצה עתה לחממם, רוצה זה לקררם; או שלא יהיו חמים ולא קרים בגלל הניגוד של שתי הפעולות, וזה בלתי אפשרי, מפני ש[...] או שיהיה העצם הזה חם וקר בבת אחת. ברומה לכך אמא [...] ואמא – ראו הערתי לעמ' 348, שורות 1-7.

עמ' 157, שורה 4: 'לא נקץ ענדנא מעשר אלמוחדין פי' אלואחד פי כונה לא יגמע בין אלצדין' = אין חסרון אצלנו קהל המייחדים לגבי (האל) האחד/בשביל האחד (מאיתנו) שהוא אינו מצרף שני ניגודים. רוב המתרגמים הבינו את אלואחד כאל האחד, אולם שורץ העיר שאפשר להבינו כאחד מאיתנו והסתמך על הביטוי השגור אלואחד מנא אצל 'המדברים'. אכן תרגומו של שורץ מסתבר, כי כינוי היחיד של כונה מוסב לאלואחד (מנא), ולפי התפיסה של אל אחד הוא מנותק ומחוסר הסבה. גם העובדה שבקטע זה ואחד (=אחד מן) משמש כעין מילה מנחה מרמזת באותו כיוון.

עמ' 157, שורה 12: אין ב'מורה נבוכים' הקפדה במכנה הזמנים במשפטי אדא: 'אדא תתבע ובינת מקדמאתה' = אם תעקוב (אחריה) ותבהיר את הנחותיה.

עמ' 160, שורה 1: קיצור הלשון, המאפיין את סגנון 'מורה נבוכים', משתקף אף בהשמטת משפט הסיפא. כך סעיף אלטריק אלאול = הדרך הראשונה של פרק עו בחלק הראשון של 'מורה נבוכים' עוסק בהגשמת האל. הסעיף מסתיים בתנאי בטל: 'פלו קיל להם אן גסם אלאלאה [...]'. ולו נאמר להם שגוף האל [...] והכוונה שלו הקשו עליהם כך וכך, היו מפריכים את דעתם. אולם הרמב"ם חשב את משפט הסיפא למיותר.

עמ' 168, שורות 2-3: מן הראוי להיעזר בקטע אשר גם מקבילי רמז אליו: 'ובעד דלך אדכר לך מקדמאת אלפלאספה אלקריבה' = ואחר כך אזכיר לך את ההנחות הקרובות של הפילוסופים (עמ' 126, שורות 12-13) – והוא רמז בזה לפסקה שלנו. לפי זה ברי שהרמב"ם לא דן בהנחות הרחוקות כלל אלא בקרובות, ושהקריאה הנכונה (כפי שאכן הבינו פינס, מקבילי ובייחוד שורץ): 'ליס גרץ הדה אלמקאלה נקל כתב אלפלאספה פיהא ותביין אבעד אלמקדמאת בל דכר אלמקדמאת אלקריבה' = אין מטרת הספר הזה להעתיק בו את ספרי הפילוסופים ולהסביר את ההנחות הרחוקות אלא להזכיר את ההנחות הקרובות. אכן בהנחות הרחוקות של הפילוסופים לא רצה המחבר לדון כלל, והקטע עמ' 126 מראה שזה מכוזן, ואין לדבר על מהדורה ראשונה ושנייה (עיינו הספרות אצל שורץ).

עמ' 168, שורות 5-6: 'עלי גהה אלתקדיר' (אני מעדיף נוסח זה על: אלתקדיר; והשוו הערת שורץ למקום). ההנחה העשרים ושש היא הנחתו של אריסטוטלס ולא של הרמב"ם, והרמב"ם תיאר את דברי אריסטוטלס כהודאה טקטית בהנחה של היריב (עיינו למשל בהערת שורץ) והוסיף את המילים 'עלי גהה אלתקדיר' = על דרך מה שיש לשער (עיינו: בלאו, מילון, התחלת בניין שני של קדר), והכוונה למה שיש לשער כדעתו של אריסטוטלס.

עמ' 169, שורות 26-27: 'ולא יקאל פיה חנייד אנה כארגא ענה בל יקאל מפארקא לה'; תרגומו המילולי: ולא ייאמר עליו אז שהוא מחוץ לו אלא ייאמר עלי שהוא במצב של להיות נפרד ממנו. שני המשפטים השמניים אנה כארגא ענה / (אנה) מפארקא לה – נשואיהם ביטויים אדוורביאליים כארגא ענה / מפארקא לה, המשמשים כנשואים של משפט שמני. כארגא ענה הוא ביטוי אדוורביאלי קפוא למדי, שהרמב"ם הרבה להשתמש בו; עיינו למשל שורה 25 וסוף שורה 27, וכן: בלאו, מילון, בערכו; והוא שכיח בערבית ספרותית מודרנית; עיינו איילון ושנער, בערכו; ור, בערכו. אין ספק שהשימוש האדוורביאלי במפארקא לה (ולא מפארקא לה) הוא בהשפעת כארגא ענה.

עמ' 172, שורות 8-9: 'וביאנה לאנה [...]'. = ופירושו ש'. לפנינו אפוא לאנה במשמעות אנה בתפקיד נשוא של משפט שמני. כבר בערבית הקלסית משמש ל- לסימון משפט מושא במקום אן אחרי פועלי צו ורצון (עיינו: רקנדורף,

תחביר, עמ' 459-460). בערבית-יהודית משמשת גם לאן (בלאו, דקדוק עמ' 225, סעיף 346א), ויל-לא עשויים לפתוח משפטי מושא גם אחרי פעלים אחרים (שם, עמ' 226, סעיף 346ב), ול- משמשת לעיתים נדירות גם לפתיחת משפטי נשוא (שם, עמ' 226, סעיף 346ג). מבחינה חיצונית הקטע שלפנינו דומה. אולם ייתכן שלפנינו עירוב של ביאנה אנה (פירושו ש-) + והדא לאנה (וזה מפני ש-) = ביאנה לאנה (פירושו מפני ש-). מנגד מתועד 'פמא אלסבב אלמוגב לאן יפעל' = ומה הסיבה המחייבת לעשות (עמ' 174, שורה 12), שבו אכן לאן משמעו אן; אולם לפנינו שם משפט מושא, ואילו בקטע שלנו המשפט הוא משפט נשוא. משפטי מושא הפותחים בל- שכיחים אצל הרמב"ם; עיינו למשל: 'ואבתדוא ליתבתוא' = והחלו לקבוע (עמ' 122, שורה 21).

עמ' 175, שורה 19: לפנינו קיטוע (anacoluthon). ראוי היה המשפט להיות: *פקד באן לך אן וגוד אלאלאה [...] דל אלבראהין [...] עליה, כלומר: התברר לך אפוא כי מציאות האל [...] הראיות מוכיחות [...] אותה. אולם בגלל אורך המשפט חזר הרמב"ם על וגוד: 'פקד באן לך אן וגוד אלאלאה [...] דלת אלבראהין [...] עלי וגודה', כלומר: התברר לך אפוא כי מציאות האל [...] הראיות מוכיחות את מציאותו.

עמ' 175, סוף שורה 19: 'והו אלואגב אלוגוד אלדי לא סבב לה ולא אמכאן לוגודה באעתבאר דאתה'; אמכאן לוגודה איננו תחבירן אחד (סינטגמה אחת), אלא לוגודה משמש כתיאור (מין תיאור פועל סינטקטי). יש לתרגם אפוא: והוא (האל), שמציאותו הכרחית, אשר אין לו סיבה (כי לא נגרם) ולא שאפשרו לו אחרים (להתהוות), מפני שהוא נמצא על ידי (> בהתחשב ב) עצמות. ואשר לעצמות, שורץ הפנה בצדק להנחה העשירים.

עמ' 176, שורה 20: 'פכל פצל תגדני נתכלם פיה', כלומר: כל פרק שתמצאני מדבר בו. נתכלם בהוראת גוף מדבר = אתכלם, כלומר נפעל משמש כגוף מדבר, כמקובל בדיאלקט הספרדי (והמגריבי). אם אומנם גרסה זו היא הנוסח הסופי, צריך לשער שהרמב"ם לא הספיק לזקק את סגנונו הבתריקלסי הכללי. כך גם: 'נדעי אנא' = אני טוען (עמ' 148, שורה 2), כפי שאכן הבין מקבילי.

עמ' 177, שורה 22: 'והדא אלפלך מתחרך' = והגלגל נע; ושם, שורה 27: והדא אלפלך ליס יתחרך' = והגלגל אינו נע. אלפלך = הגלגל מוזכר בקטע הזה, שורה 13, אלפלך ביידוע סוגי, מעין סוג הגלגלים, וכך גם עמ' 178, שורה 3 וכן בהמשך. ברור אפוא כי הדא אלפלך אין הכוונה בו: הגלגל הזה; הדא אינו משמש ככינוי רמז הרומז לקודם (שהרי אלפלך ביידוע סוגי בא הן לפני הדא אלפלך הן אחריו) אלא לסוג הגלגלים כולם. לפנינו אפוא סוג של המחשה, המציג את השם אלפלך כמוחשי (concrete). הרמב"ם אכן השתמש בכינוי רמז ככינוי ממחיש; עיינו פרטים: בלאו, דקדוק, עמ' 326, שורה 7;

בלאו, עיונים, עמ' 375, שורה 9. דוגמאות נוספות: עמ' 169, שורה 21; עמ' 191, שורה 25; עמ' 193, שורה 27; עמ' 211, שורה 27; עמ' 232, שורה 10; עמ' 238, שורה 16. דוגמה בולטת מאוד: 'לא אעתקד בוגה אן הדה אלורקה סקטת בענאייה בהא ולא אן הדה אלענככות אפתרס הדה אלדבאבה בקצא אללה ואראדתה אלאן אלשכציה ולא אן אלבוקה (!) אלתי בזוקה זיד תחרכת חתי נזלת עלי הדה אלבעוצה פי מוצע מכצוץ (!) [...] ולא אן הדה אלסמכה למא אכתטפת הדה אלדודה [...] = אינני מאמין בשום אופן כי איזה שהוא עלה נפל מתוך השגחה עליו ולא שאיזה שהוא עכביש טרף איזה שהוא זכוב בגזרת האל ורצונו העכשווי על הפרטים ולא שרוק, שירק זיד, יתנווע עד שייפול על איזה שהוא יתוש במקום מיוחד (כלומר: באיזה שהוא מקום) [...] ולא שאיזה שהוא דג אחרי שחטף איזו שהיא תולעת [...] (עמ' 340, שורות 20-24); ועיינו: בלאו, עיונים, סוף עמ' 373. ותרגום כינוי הרמז איזה שהוא הוא לאו דווקא.

אגב אעיר כי שונה לגמרי שימושו של 'הדא אלפלך [...] הדה אלפלך' (עמ' 178, שורות 22-24), שהוראתו: הגלגל הזה [...] הגלגל הוא / הגלגל האחד [...] הגלגל השני, כפי שבשורה 20 'הדא [...] הדה' משמעותו: זה [...] ההוא/האחד [...] השני.

עמ' 179, שורה 2: לִכְאֵן ka'anna בערבית-היהודית הוראות רבות, מעין מילה מעומעמת כללית (עיינו: בלאו, מילון, הערך כ, תת-ערך כֵּאֵן, למשל: מפני ש', האפשרית גם פה). אך המתאים ביותר כאן: כך (השוו תרגומו של פינס): 'כאנך קלת' = וכך מדברים על [...] מעניין שמאחר שבמבנה המקורי של כֵּאֵן = כאילו בא עבר בהוראה מודלית (מודוס האפשרות), כלומר כאנך קלת = כאילו היית אומר, העבר עשוי להשתמר גם כשההוראה של כֵּאֵן השתנתה. ללא כל הוראה מיוחדת באה כֵּאֵן שמה במשמעות אכן, הפעם בהצרכת משפט שמני: 'וּכְאֵן פעל אלקוה אלמתכילה הו אטהאר שי' = ו(אכן) פעולת הכוח המרמה היא גילוי דבר (עמ' 278, שורה 17). ושכיח מאוד; כך למשל עמ' 370, שורה 25.

עמ' 183, שורה 2: 'ואעגב מן קולהם מסתכל פאנה בהדא אלנץ בעינה יקול אפלאטון'. ואעגב נתפס לרוב כפועל בעתיד מדבר (אני מתפלא) או כציווי (התפלא!). אולם לא מן הנמנע שלפנינו דרגת היתרון; ומפליא יותר (אף) ממה שאמרו מסתכל (שכן לפנינו האנשה של האל), שהרי באותו הביטוי ממש (של ראייה) משתמש אפלטון (וזה מפליא עוד יותר).

עמ' 183, שורה 4: 'קאלוא הכדא מטלקא', יש לתרגם: בפירוש (והשוו: בלאו, מילון, הערך טלק, בניין רביעי).

עמ' 183, שורה 18: 'מע (אעתקאדה)', נראה לי יותר שלפנינו המשך והקבלה: וכך/נוסף לזה (הוא מאמין), ולא ניגוד. שורץ ומקבילי תרגומו: אף על פי; פינס תרגם: nevertheless

עמ' 188, שורות 8-9: בערבית-יהודית משמש לכן = אבל גם לפתיחת המשפט הראשי של משפט ויתור בהוראת אף על פי כן, למרות זאת. שימוש זה צמח מהיעדר הקפדה להבדיל בין מילית ניגוד סתם (אבל) למילית המסמנת שהמשפט שאחריה מתקיים למרות המשפט שלפניה. ועיינו: בלאו, מילון, הערך לכן. לדוגמה: 'ואן כאנת [...] , לכן תכון' = אף על פי ש [...] , הרי למרות זאת [...]. עמ' 189, שורה 12: 'לא יכון' הנא', יש לתרגם: (לא יוכל להיות) במקרה הזה; ועיינו: בלאו, מילון, הערך הנא.

עמ' 189, שורה 13: 'אד' ר' = הואיל ו-. הרמב"ם הרבה להשתמש בתוספת וי"ו החיבור אחרי אד, כדרך אנשי ספרד, לרבות מוסלמים. בהשפעתו בנו ר' אברהם, שרגלו לא דרכה על אדמת ספרד, אף הוא כתב אד' ו-, וכן תנחום ירושלמי ומחברים תימנים שהושפעו ממנו. באיזו מידה עשויים מבנים דקדוקיים לשקף השפעות שונות מראה העובדה שרב האי גאון הכבילי אף הוא השתמש באד' ו! לפרטים עיינו: בלאו, מילון, בערכו. דוגמאות אחרות: עמ' 170, שורה 4; עמ' 193, שורה 13; עמ' 200, שורה 5; עמ' 206, שורה 24. עמ' 190, שורה 4: פעמים התרגום המתאים ביותר של חתי (אן) הוא: בסופו של דבר; השו: פרידמן, בערכו. בדומה עמ' 195, שורה 10; עמ' 234, שורה 1. עמ' 190, שורות 10-11: גם הרמב"ם השתמש באנמא בתפקיד של אמא = אשר ל (עיינו: בלאו, מילון, בערכו): 'ואנמא דִכֵר נחשת [...] , פ[...]]' = ואשר להזכרת נחושת [...] , הרי [...] . ואכן מקביל לו: 'ואמא קולהם [...] פהו [...]]' = ואשר לאומרים [...] , הרי הוא [...] (שם, שורות 11-13).

עמ' 190, שורה 11: 'פלחט פיה' = ראה בו (משהו). פועל זה בשימוש זה מתועד בבניין ראשון (עיינו: בלאו, מילון, בערכו), ואם כן הרי יש להבינו כעבר, ולא כאילו לפנינו ציווי בניין שני כפי שהבינו פינס, בניגוד לשורץ ומקבילי, שראו בו עבר, אם כי בהוראה אחרת.

עמ' 191, שורות 15-16: 'ולא בד' אן יחצר |צד"י דגושה, כנראה שלא כדין, עיינו בהמשך| אנואעהא עדר' = ובהכרח יימנו מינו במספר. חצר = מְנָה בא בבניין ראשון, כפי שמוכיחות צורות הבינוני והמקור; עיינו: בלאו, מילון, בערכו. נראה שהשימוש בבניין השני (אם אומנם הניקוד מכיוון) משקף קונטמינציה עם הבניין השני של חצ"ל באותה הוראה; אולם כאן לפנינו הבניין הראשון. נראה כי עדר בא בתפקיד תמיז ויש לנקדו עדרא.

עמ' 192, שורות 5-7: מאחר שמדובר במידה קטנה ובמידה גדולה, נראה שמוטב להבין את היקרויותיו של פי חזי בהוראת באופן ש: 'קד יכון דִלך אלכמאל פיה פי חזי יכמל דאתה [...] וקד יכון כמאלה פי חזי יפִצֵל ענה כמאל לגירה' = ויש שתהיה השלמות הזאת באופן שתיעשה עצמותו שלמה [...] ויש ששלמותו תהיה באופן שעודפת ממנו שלמות (ועוברת) לזולתו.

עמ' 192, שורה 22: הפועל תואעד משמש בהוראת איים הרבה בכתבי רס"ג, לרבות תרגומי המקרא; עיינו: בלאו, מילון, בערכו. כך גם הרמב"ם: 'כמא תואעדנא בדנובנא' = כמו שאיים עלינו בשל עוונותינו.

עמ' 194, שורות 13-14: הנושא המרכזי הוא פאעל אלצורה = יוצר הצורה: 'פאעל אלצורה' אעני מעטיהא צורה צורה והי מפארקה' = יוצר הצורה, רצוני לומר מי שנתן אותה, הוא בהכרח צורה והיא (הצורה) נפרדת (מן החומר, כלומר אינה גוף, ועל כן גם יוצרה כן) (עמ' 194, שורות 12-13). מאחר שהיוצר אינו גוף, אין לו יחס אל גופים ולא קשר עימם: 'אד ליס' הו גסמא פיקרב או יבעד או יקרב גסם מנה או יבעד אד לא נסבה בעד בין אלגסם ולא גסם' = כי אין הוא (היוצר) גוף באופן שיוכל להתרחק (מגוף) או להתקרב (אליו) או שיוכל גוף להתקרב אליו או להתרחק (ממנו), הואיל ואין יחס של מרחק בין גוף ללא-גוף (שם, שורות 14-15). אכן קשה להבין במלואם את מציאותו ופעולתו של לא-גוף: 'הדה אלאפעאל פעל מן ליס בגסם והו אלדי יסמי פעלה פיצא [...] לם יוגד לתשביה פעל אלמפארק אחסן מן הדה אלעבארה אעני אלפיץ [...] לאן תצור פעל אלמפארק עסר גדא' = פעולות אלו הן פעולת מי שאינו גוף והוא אשר פעולתו נקראת שפע [...] לא נמצא להשוואת פעולת הנפרד (מן החומר, כלומר לא-גוף) (מונח) טוב מן הביטוי הזה, רצוני לומר שפע [...] כי קשה מאוד לדמיין את פעולת הנפרד (מן החומר, כלומר לא-גוף) (עמ' 195, שורות 3-8). על רקע זה בא הקטע שלנו: 'והדא אלפאעל אלדי הו גיר גסם מחאל אן יכון איתארה למא יותרה בנסבה מא' = ויוצר זה, שהוא לא-גוף, בלתי אפשרי שבחירתו את מה שהוא בוחר תהיה באיזה יחס שהוא. כאמור ליוצר שאיננו גוף אין יחס כלשהו לגופים, כאילו הוא בוחר את הגופים כדי להתייחס עליהם. הבחירה משמשת כמטפורה למעשיו כביכול של היוצר, שכאמור קשה להבינם. כשאבן תיבון תרגם 'שיהיה מעשהו למה שיעשהו' הוא לא גרס גרסה אחרת (בניגוד לשורץ, אשר סבר שאבן תיבון גרס גרסה אחרת ועל כן תרגם לפיה) אלא פתר את המטפורה פתרון. אין גם לתקן את הנוסח במקום הבניין הרביעי של את"ר לבניין שני ולהבין השפעה, שהרי אין זו אלא מטפורה אחרת, אומנם קיצונית פחות.

עמ' 194, שורה 28 – עמ' 195, שורה 1): 'כדלך אלבארי גל אסמה למא [...], קיל אן אלעאלם מן פיץ אללה'; תרגומו המילולי: כן הבורא, יתעלה שמו, אחרי ש[...] אמרו שהעולם משפעת האל. לפנינו קיטוע (אנאקולות), המשתקף בכך שהאל מכונה בתחילה אלבארי ובהמשך אללה. היינו מצפים למשפט מעין: כדלך אלבארי גל אסמה למא [...] קיל אן אלעאלם מן פיץ אלבארי/מן פיצה. ברור שאורך המשפט הוא שגרם לקיטועו.

עמ' 204, שורות 4-5: 'מן יזעם אנה תחד־ק'; תרגומו המדויק: מי שטוען שחקר (את העניין); עיינו: בלאו, מילון, בערך חֶקֶךְ V.

עמ' 204, שורות 14-15: 'ולא אגאלט נפסי פי אן אסמי טרק אלמגאלטאת בראהין'; התרגום המדויק: ואיני מרמה את עצמי לכנות את דרכי המרמה ראיות; עיינו: בלאו, מילון, הערך גלט בניין שלישי. וכן בהמשך.

עמ' 204, שורות 25-26: 'תלך אלאסתדלאלאת כלהא אלפלספיה [...] יוגֶד לתלך אלחגֶג כלהא וגֶה יעטלהא'; תרגומו המילולי: כל אותן ההוכחות הפילוסופיות [...] נמצא לכל אותן הראיות היבט המבטל אותן. לפנינו קיטוע (אנאקולות). בגלל אורך המשפט חזר הרמב"ם על מילת הייחוד (*תלך אלאסתדלאלאת), אך המיר אותה בשם נרדף (תלך אלחגֶג). קיטוע בגלל אורך המשפט נמצא גם בעמ' 262, שורה 2 ואילך, עיינו הערת שורץ, עמ' 386, הערה 19.

עמ' 205, שורות 21-23: 'ואנפרד אלרגֶל/אלרגֶאל בתמאם תרביה הֶדֶא אלמולוד [...] וקאל לרגֶל ממן מעה' = [...] לברו/לכרם השלים/השלימו גידול התינוק הזה [...] ואמר לאיש מן הנוכחים עימו. שורץ העדיף את הגרסה אלרגֶאל, כי לדעתו ההמשך, איש מן הנוכחים, מדבר אף הוא על מציאות גברים רבים. אולם אין ללמוד מכך, כי מסתבר שרגֶל הראשון מכונן לבעלה של האם המתה, אביו של התינוק (השוו בערבית-ספרדית (!) קוריאנטה, הערך רגֶל), ואילו השני מכונן לסביבתו, שהיא כמתואר מורכבת בני המין הזכרי בלבד. יש לתרגם אפוא: והבעל (של האם המתה) לברו השלים את גידול התינוק הזה [...] ואמר לאיש מן הנוכחים עימו (בני המין הזכרי).

עמ' 211, שורה 19: 'לאן תם טביעהֶ אמתנאע תֶאבתהֶ'; תרגומו המילולי: כי קיים טבע קבוע של ההימנעות (השוו: בלאו, מילון, הערך תֶם).

עמ' 212, שורות 12-13: 'ובתלך אלכיפאית אלארבע צארת אסטקסאת למא תרכב מנהא'; הוצעו שני תרגומים (עיינו: שורץ): (א) ועל ידי ארבע איכויות אלו הן (האיכויות) נעשו יסודות למה שמורכב מהן; (ב) ועל ידי ארבע איכויות אלו הוא (החומר, בערבית מאדהֶ מין נקבה, הנזכר לעיל) נעשה ליסודות למה שמורכב מהן. לפי שתי התפיסות אסתקסאת = יסודות הוא נשוא המשפט. אבל אפשר להבין את אסתקסאת גם כנושא של משפט קיום (existential clause): ועל ידי ארבע איכויות אלו התהוו יסודות למה שמורכב מהן. וצריך עיון.

עמ' 214, שורה 21: 'ולא סימא בכון עלם אלתעאלים פי זמאנה כאן לם יכמל' = במיוחד מפני שמדע המתמטיקה לא הגיע בזמנו לידי שלמות. פועל העוזר כאן בעצם מיותר, שהרי ההוויה מובעת כבר על ידי כון. אולם כון נהפך לשכיח כל כך עד שנתפס כמילת חיבור משעבדת בהוראת אן = ש-, ומשמעות ההוויה ניטשטשה. על כן המחבר מצא לנחוץ להוסיף את כאן. בדומה: 'ועלהֶ

כונה כאן באלקויה' = ועילת היותו בכוח (עמ' 173, שורה 13); וכן: 'ואן כאן תכון' = אם יהיה (עמ' 215, שורה 9) – תכון נראית לכאורה יתרה, שהרי ההוויה כבר הובעה על ידי אן כאן, אולם אן כאן התאבנה כמילת תנאי והוראת ההוויה היטשטשה, ועל כן הורגשה תוספת תכון נחוצה. קו לשון זה שכיח ביותר ב'מורה נבוכים'.

עמ' 215, שורות 2-5: יסיר משמשת בדרך כלל במשמעות: מעט, קטן; כך למשל: 'פרקא ולכן יסירא' = הבדל אבל קטן (עמ' 215, שורות 24-25). אולם ההקשר אינו מניח להבין יסיר כך כאן: 'וקולה עקולנא יעני קצורנא ען אעטא אסכאב [...] לכנה זעם אנה יעטי פיהא שיא יסירא וכדלך פעל לאן אלדי דכרה [...]. הי עלה מסתגרבה עגיבה'. תחילת הקטע דנה בדבר לא רצוי (קצורנא ען אעטא אסכאב, שהרי לא רצוי שלא נהיה מסוגלים ליתן סיבות). ההמשך הוא ההפך של הלא-רצוי הזה (לכנה = אבל הוא), ובכך הקטע יעטי פיהא שיא יסירא דבר חיובי הוא. אם כן יסיר כאן אינו יכול לשמש בהוראה השכיחה קטן, כי ליתן דבר קטן בלבד אינו דבר רצוי. גם ההמשך (לאן אלדי דכרה [...]) הי עלה מסתגרבה עגיבה מציינ דבר רצוי, כי הוא מנמק את הקטע הרצוי הקודם (לאן = מפני ש-). אם כן מסתגרבה עגיבה אינו מציינ דבר שלילי (כאילו: מוזרה וחריגה) אלא דבר רצוי, מעין: נפלאה ומרהיבה. תרגום הקטע אפוא: ומה שאמר שכלנו הכוונה שאנו איננו מסוגלים ליתן סיבות [...] אבל הוא טען שהוא נותן בשבילך דבר ראוי (המשכנע כרבעי), וכן עשה כי מה שהזכיר [...] הוא סיבה נפלאה ומרהיבה. הקטע שלנו מצטט את יסיר מ'אטלאקא יסירא מברמא' (עמ' 214, שורה 19), אשר אינו אפוא: פתרון קטן (אבל) מאושש, אלא: פתרון ראוי ומאושש. ועיינו: בלאו, מילון, הערך יסיר, המסתמך על עמ' 214, שורה 19.

עמ' 216, שורות 14-15: 'ואלדי יעלם עלי אלתגמיל אן הדא כלה למעני לא נעלמה ואן ליס הו פעל עבת ולא כיף אתפק'. נראה כי כיף אתפק הוא ביטוי מאובן לציון מקריות, ויש לתרגם: ומה שידוע באופן כללי שכל זה לעניין שאין אנו יודעים, ושאינו פעולת שווא, ולא מקרה (מילולית: ולא [שקרה] כמו שקרה). והשוו להלן, שורה 17.

עמ' 216, שורות 16-17: 'קד עלמת אן ערוק שכץ אלכלב ואלחמאר ואעצאבהמא מא וקעת כיף אתפק ובאי מקדאר אתפק'; שמא תרגומו המדוקדק: ידוע לך שעורקי פרט כלב ויחמור ועצביהם לא התהוו איך (שזה) קרה במקרה ובאיוז מידה (זה) קרה במקרה.

עמ' 217, שורות 8-10: 'פלאי שי תחרך [...] נחו עקלה [...] אתרי דלך אלעקל אלואחד פי גהה אלגרוב [...] וכוון הדא אבטא [...]'. לפי הדיוק הסינכרוני אתרא אין משמעו האם אתה חושב אלא: האם, כי אתרי משמש כבר בערבית

הספרותית כמילית שאלה (השוו הספרות המובאת אצל: בלאו, ערבית-נוצרית, עמ' 297, הערה 10; הניקוד בערבית הקלסית הוא אֶתְרִי). תנו גם דעתכם שהמשפט הפותח בכון חד-אברי, ולאורו שמא גם המשפט המקביל הקודם. יש לתרגם אפוא: ובגלל מה נע [...] בכיוון שכלו [...] האם אותו השכל האחד (הוא) בצד מערב / האם (הכוונה ל)אותו השכל האחד שבצד מערב [...] (והאם הכוונה לכך) שזה האט [...].

עמ' 226, שורה 1: שורץ חכך בדעתו אם לתקן אן תמהידאת למן תמהידאת. מן תמהידאת אכן חלק יותר, אך אן תמהידאת בהחלט אפשרי, ועל כן אין הצדקה לתקן את הטקסט. המשפט הוא: 'ואי־א אן תמהידאת ארסטו [...] אנה לא בד צֶרורה מן שי תֵאבת'. תמהידאת הוא הנושא של המשפט השמני הזה ואנה לא בד צֶרורה מן שי תֵאבת הוא נשואו. התרגום: וגם כן ההנחות המוקדמות של ארסטו [...] (הן) שיש הכרח גמור בדבר קבוע.

עמ' 226, שורה 10: 'פאן זעם [...] אן כְרוֹג אלמראכז מנדֶ תלך אלנקט דאכלֶ פלך אלקמר [...] פהי חרכה חול אלוסט' = ואם יטען [...] כי היציאה חוץ למרכזים [...] היא תנועה סביב לאמצע. קשה לפצח את הקטע מנדֶ תלך אלנקט דאכלֶ פלך אלקמר. שמא יש להבינו כמשפט סיבה; אכן הערבית-היהודית מרבה להשתמש במנדֶ במילת חיבור הפותחת משפט סיבה (עיינו: בלאו, מילון, בערכו); אם כן הרי דאכלֶ פלך אלקמר אינו בתפקיד לוואי אלא בתפקיד נשוא שמני: מאחר שנקודות אלו (הן) בתוך גלגל הירח. וצריך עיון.

עמ' 226, שורה 22: (ו)רֵאָה (אפוא) העברי תרגומו לערבית קלסית הוא: (פ)רֵ; אולם כתב־היד גורס: (פ)ארי'. פיצוחו הקלסי של (פ)ארי הוא: אני רואה (אפוא), ולפי ההקשר לכאורה זה נמנע, אולם המבנה החלק וההגיוי דורש כאן ציווי. פארי זו אכן שכיחה ונמצאת למשל עמ' 7, שורה 20. ריבויה בהוראת רֵאו נמצא למשל בעמ' 238, שורה 15: 'ארוא' = רֵאו. ארי/ארו הן צורות פסידור קלסיות באל"ף פרוסתית (אל"ף קלה) שלא לפני צורר עיצורים אלא לפני עיצור פשוט.

עמ' 228, שורות 23-26: 'לאן אסכאב אלאסתדלאל עלי אלסמא ממתנעה ענדנא קד בעד ענא ועלא באלמוצע ואלמרתבה ואלאסתדלאל אלעאם מנה אנה דלנא עלי מחרכה לאמר לא תצל עקול אלאנסאן אלי מערפתה' = כי האמצעים להסיק מסקנות על השמיים מנועים הם לגבינו; הם (השמיים) רחוקים מאיתנו ונעלים במקום ובדרגה; ולהסיק מסקנה כללית מזה, (רוצה לומר) שהם (השמיים) הורו אותנו על מי שמניע אותם, (הוא) אכן עניין שהשכלים האנושיים אינם (מסוגלים) להיות בקיאים בו (מילולית: אינם מגיעים לבקיאות בו). לפי תפיסה זו ואלאסתדלאל אלעאם מנה אנה דלנא עלי מחרכה לאמר לא תצל עקול אלאנסאן אלי מערפתה' הוא משפט שמני; ואלאסתדלאל אלעאם

מנה אנה דלנא עלי מחרכה' הוא נושאו, ו'לאמר לא תצל עקול אלאנסאן אלי מערפתה' הוא נושאו.

שונה תפיסתו של אבן תיבון; הוא תרגם: 'כי סיבות הראיה על השמים מנעות אצלנו, כבר רחקו ממנו ונעלו במקום ובמעלה, והראיה הכוללת מהם שהם הורונו על מניעם, אבל שאר עניינם הוא עניין לא יגיעו שכלי האדם לידיעתו'. אבן תיבון הבין את 'ואלאסתדלאל אלעאם מנה אנה דלנא עלי מחרכה' כמשפט עצמאי, אשר 'ואלאסתדלאל אלעאם מנה' הוא נושאו ו'אנה דלנא עלי מחרכה' נושאו. אם כן נותר 'לאמר לא תצל עקול אלי מערפתה' כנושא (המסומן בלאם אלתאכיד) מחוסר נושא. את הנושא השלים אבן תיבון: 'אבל שאר עניינם' הוא מן הסתם לא נוסח שלם יותר שהיה לפניו אלא השלים את המשפט. מעניין כי מאות שנים אחרי אבן תיבון הבין שורץ את הקטע שלנו באופן דומה (כשהוא מושפע מחיים הרברט א' דוידסון; לפרטים ביבליוגרפיים עיינו: בלאו, בלשונות ערבית, עמ' 654), ובעקבותיו הלך מקבילי. וזה תרגומו של שורץ לקטע הנדון: 'המסקנה הכוללת המוסקת לגבי השמים היא שהם מורים לנו על מי שמניע אותם; הם דבר אשר שכלם של בני האדם אינו מגיע לדעת אותנו'. לא השתכנעתי שיש לתרגמו של שורץ יתרון על התרגום המקובל. שורץ טען שלפי התרגום המקובל נאמר שהשכל מגיע אל הסקת מסקנות, וזו לדעתו טעות. אולם נאמר שהשכל מגיע אל הדבר/העניין של הסקת מסקנות, ואיני רואה בזה קושי מיוחד. לעומת זאת המבנה התחבירי של 'לאמר שהציע שורץ, כשהוא מנותק מנושאו, נראה לי בעייתי.

עמ' 231, שורה 27: הרמב"ם לא הקפיד להקדים כינוי רמז בתפקיד לוואי לשם שאינו מידע בתווית (השוו: בלאו, דקדוק, סעיף 258): 'לך מראה הנבואה' = אותו מראה נבואה. וכן למשל עמ' 122, שורה 21; עמ' 234, שורה 20; ושכח.

עמ' 235, שורה 10: 'פי תלך אלמכלוקאת וענהא' = באותם הברואים ועל ידיהם. בערבית-יהודית עשויה מילת היחס ען לציין את מבצע הפעולה של פועל סביל (עיינו: בלאו, מילון, בערכו).

עמ' 236, בעיקר שורות 24-25 והקטע הקודם להן: בשורה 17 מובא קטע הפסוק 'כי כוכבי השמים וכסיליהם לא יהלו אורם חשך השמש בצאתו וירח לא יגיה אורו'. לאור זה אין נראה להבין את הקטע שלנו '(ואלסמא) מנטבקה עליה' מלשון סגירה, אלא בהוראת: (והשמיים) חשכו עליו. אכן הבניין השביעי של טב"ק מתועד במשמעות חשך; עיינו: דווי, בערכו; בלאו, מילון, בערכו. לאור זאת אין נראה לייחס עם פינס את תרגומו השונה של אבן תיבון לנוסח שונה. עמ' 238, שורות 25-26: אטרד הוא בניין שמיני (בטי"ת דגושה) והוראתו (גם): היה נעים ומקובל. הקטע 'אד קד אטרד [!] הֵאָא פי כלאמה אן יגעל דולה

אלמלך כאנהא עאלם' תרגומו המילולי הוא אפוא: הואיל ונעשה זה מקובל כדיבורו שיעשה את ממלכת המלך כאילו היא עולם. שימוש זה של הבניין השמיני של טר"ד ראו למשל: 'הדה אלאסתעאראת אלמטרדה' ענד מן יפהם מעאני אלכלאם' = השאלות האלה המקובלות אצל מי שמבין את משמעויות הדיבור (עמ' 239, שורות 3-4). השוו גם בעניין שור נגח: 'ואן כאן הִדֵּא פאעל אלא־דיִה קד אטרד ועלם בה' = ואם מזיק זה כבר התמיד (להזיק; מילולית: היה מקובל אצלו ולהזיק) והתרו בו (מילולית: והודיעוהו זאת, כלומר התרו בבעליו) (עמ' 407, שורה 12).

עמ' 239, שורות 1-3: התרגום המדויק של הקטע 'וקאל פי דואם מלך אלמשיח ואן [!] ישראל לא ינתקן מלכהם מן בעד דִלך קאל לא יבוא עוד שמשך' הוא: אמר על התמדת מלכות המשיח/התמדת מלך המשיח ושישראל מלכותם לא תתערער, אחרי כן אמר לא יבוא עוד שמשך. אכן תרגום זה אפשרי. אולם ייתכן כי לפנינו וי"ו יתרה של ואן (קרקסאני למשל הרבה בווי"ו יתרה; והשוו: בלאו, דקדוק, עמ' 331, שורה 6), כלומר: אמר על התמדת מלכות המשיח/התמדת מלך המשיח שישראל מלכותו לא תתערער אחרי כן; אמר לא יבוא עוד שמשך. וי"ו חיבור יתרה לפני אן ראו למשל: 'ומן אגל תעטים אלקרבן ואן לא ינטר בעין כראהה' = וכדי לכבד את הקורבן שלא יסתכלו בו בעין רעה (עמ' 428, שורות 2-3).

עמ' 241, שורה 22: 'ואלמעני אלדי נחום נוחה'; בניין קל של חו"ם משמעו: ריחף סביב/השתוקק אל. כך אכן תרגמוהו שורץ ומקבילי: 'סובבים סביבו', ופינס תרגם: 'toward which we are driving'. אולם לפי מילוניהם של דווי, פרידלנדר ובלאו הפועל הזה הוראתו גם: עסק ב-. יש לתרגם אפוא: והעניין שאנו עוסקים בו.

עמ' 241, שורה 26: בערבית־יהודית מרובים משפטים אסינרטיים משועבדים; עיינו: בלאו, דקדוק, עמ' 211 ואילך. כך נמצא: 'לקולה [...] דל' = מפני שאומרו [...] מלמד.

עמ' 244-245, התחלת פרק ל': הרמב"ם הציע את תרגום בראשית א, א: 'פי בדאה כלק אללה אלעלו ואלספל' = [ב...] ברא האל את מה שלמעלה ומה שלמטה (עמ' 245, שורה 5). בדאה הוראתו המקובלת: התחלה, אולם הוראה זו סותרת את הקודם לה, ושורץ הביע את תימהונו בעמ' 361, הערה 6. מקבילי תרגם 'פי בדאה': 'ב(תוך) ראשית', כלומר לפי היסוד. לפי ההקשר אכן נראה שהצדק עם מקבילי, אם כי הוא לא עמד על השימוש המפתיע בבדאה במקום מבדא = יסוד. נראה שהרמב"ם השתמש בכוונה בשם אחר משורשו של מבדא במקום במבדא עצמו, כדי להדגיש את מקור הביטוי של התחלה, אך הוא השתמש בבדאה, בעצם התחלה, בהוראת מבדא, הגזור מאותו השורש =

יסוד, וכל זאת כדי לא להרחיק את התרגום יותר מדי מן המילולי ולרמוז לקרבת התחלה - יסוד. והשוו את הערת פינס למקום. פסוקנו אומר אפוא שבריאת העולם העליון והתחתון היא היסוד של כל הבריאה. הרמב"ם לא הקפיד כפי הנראה בשימושו במבדא. כך 'מבדא זמאני' (עמ' 197, שורה 1) אין נראה להבינו יסוד זמני, אלא ההבנה המסתברת התחלה זמנית, שהאל לא ברא את העולם בהתחלה זמנית; הניסוח שלא בראו ביסוד/בעיקרון זמני מתאים הרבה פחות, אם כי אינו מנוע. ואכן בהמשך נאמר: 'מתי אֵתְבַת [תי"ו דגושה ופתוחה] זמאנא קבל אלעאלם' = כשאתה קובע זמן לפני העולם (שם, שורות 4-3). לעומת זאת בעמ' 203, שורה 24 מבדא אכן נראה שהוראתו יסוד.

עמ' 248, שורות 5-7: 'פאעטבר אן כנת מן אהל אלאעטבאר כס בין בהד'ה אלקולה וכיף כשף אלאמר כלה אד'א תאמלתה ופהמת כל מא תברהן פי אלאַתָאר ותטלעת עלי כל מא קאלת אלנאס פי כל שי מנהא'; תרגום ראשוני: התבונן אפוא, אם אתה מן האנשים המתבוננים, כמה הבהיר באמירה הזאת וכיצד גילה את כל העניין, אם תעיין בזה ותבין כל מה שהוכח במטאורולוגיקה ותעמוד על כל מה שהאנשים אומרים בכל דבר מזה. בערבית־יהודית של ימי הביניים מרובים מקרי חיבור של משפט ראשי תוכף בווי"ו החיבור, בייחוד במשפטים ארוכים; עיינו: בלאו, דקדוק, עמ' 193-194; קו לשון זה שכיח גם במילונו של אלפאסי. לפי זה נראה להבין: התבונן אפוא, אם אתה מן האנשים המתבוננים, כמה הבהיר באמירה הזאת וכיצד גילה את כל העניין באמירה זו; אם תעיין בזה, תבין (כאן מתחיל משפט ראשי חדש!) כל מה שהוכח במטאורולוגיקה ותעמוד על כל מה שהאנשים אומרים בכל דבר מזה. כך למשל: 'אלשי אלדי אכֶד ויוכֶד מתלה' = הדבר שנלקח יילקח דוגמתו (עמ' 409, שורה 20).

עמ' 249, שורה 2: 'ובין וי"ד דגושה] הו דלך מן אלנץ'. מקבילי תרגום: 'זוה ברור מן הכתוב', כלומר קרא bayyin (un), ובדומה לכך פינס. אולם בגלל הו דלך קריאה זו אינה נראית. שורץ קרא בצדק bayyan (a), ותרגם תרגום מילולי נכון: 'הוא הבהיר זאת מן הכתוב'. נראה שלפי ההקשר הכוונה: הוא הבהיר זאת לעצמו מן הכתוב; רוצה לומר: הוא הבין זאת על פי הכתוב.

עמ' 249, שורה 10: 'טאר [בתנוין כסרה; במקורו פועל ל"י: טרא] (עליה)', תרגומו המדויק: בא כשינוי (אליו); וכך תרגם פינס: supervene. אכן תיכון: 'מתחדש (עליו)', והרחיב: 'והאור) מקריי חוצה לו מתחדש עליו מחוץ'. הנוסח של שורץ (מופיע) ומקבילי (ציץ) מדויק פחות.

עמ' 249, שורה 10: תרגומו המילולי של 'חסבך אן' הוא: דייך ש-, וכך גרס שורץ. אולם משפט זה אינו מיטיב להתחבר עם קודמו. על כן הרחיב פינס את המשפט: דייך לדעת. אולם בערבית־יהודית בסגנון מדעי 'חסבך אן'

משמש כפותח משפט סיבה: שהרי/כי; עיינו: בלאו, מילון, בערכו. ובדרך זו הלך מקבילי.

עמ' 252, שורה 13: '(והִדָּה) אלמקאדיר (...) כאפיה'): נראה שלמקדאר, ריבוי מקאדיר, הוראת דוגמה. הוראה זו מתועדת אצל דווי ממילון ספרד, הדיאלקט של הרמב"ם. יש לתרגם אפוא: והדוגמאות (האלה [...]) מספיקות).

עמ' 252, שורה 25: 'זְקָד גָּא פִּי הִדָּה אֶל־שְׂרִיעָה עֶלְתָּאן מִכְתָּלְפֶתָאן לֶאֱנַהמָא לְמַעֲלֻלִין מִכְתָּלְפִין'; תרגומו המילולי: ובאות במצווה הזאת שתי סיבות שונות, כי הן (קשורות) עם שני מסופכים שונים. על מעלול, בעל סיבה, מסופכ, השוו: בלאו, מילון, בערכו.

עמ' 253, שורה 8: 'פֶּאָן מִצִּיין בערבית־היהודית דרגות ודאות שונות; עיינו: בלאו, מילון, תת־ערך של פֶּ; כאן יש לתרגם: אכן.

עמ' 256, שורה 27: 'פֶּאָן אֶלְדִּי תִסְתַּקֵּל [למ"ד דגושה] בה אלנצוין'; יש לתרגם לפי מילוניהם של פרידלנדר ובלאו ותרגומו של מקבילי: 'מה שמתבררים בו הכתובים', וכן שורץ: 'היוצא מן הכתובים'. אולם את תרגומו של פינס יש לתקן, כי תרגם: 'the texts [...] permit it as admissible'

עמ' 257, שורה 1: 'כלאם אלחכמים הדא' = דברי חכמים אלו.

עמ' 257, שורה 10: 'גֶּל מִן מוֹלֹד' = מרומם הוא יותר מן ילוד (אישה). מילת היחס מן משמשת כאן לציון דרגת היתרון אחרי פועל (גֶּל; זה נראה יותר מאשר להניח שם תואר גֶּל). אין אחדות דעות על שימוש זה בערבית ספרותית. ברוקלמן ורקנדרוף חשבו שהשימוש הזה קלסי; ראו: ברוקלמן, ב, עמ' 403; רקנדרוף, יחסים עמ' 214-215. אולם רקנדרוף שינה את דעתו; ראו: רקנדרוף, תחביר, עמ' 264, הערה 2. אך נדמה כי הוא לא הבחין בין התהוות השימוש לבין תוצאותיו.

עמ' 264, שורות 26-27: '(כל דֶּלֶךְ לְקוּהָ אֶלְמַתְכִּילָה וְצַעֲף אֶלְנַאטֶק) וְכוֹנְהָא לֹא חֶאצֵּל פִּיהָא אֶצֵּלָא (אעני אנהא לם תכֶּרֶג ללפעל)'. חאצל אינו יכול להיות פועל המוסב לקוה, כי בערבית קוה ממין נקבה. חאצל הוא אפוא שם עצם. יש לתרגם: (ובגלל) שאין בו (בכוח המדבר) תוצר כלל. לזה אכן מתאים ההמשך: אני מתכוון שהוא (הכוח המדבר) לא יצא לפועל.

עמ' 275, שורות 2-3: '(ויאמר ה' לפלוני) וליס יכון דֶּלֶךְ אֶלְפֶּלָאני (ולא אתאה וחי קט)' - המשפט אינו חלק. אך אין לקבל הגרסה: 'וליס יכון דֶּלֶךְ אֶלְפֶּלָאני נביא' (כך שורץ; ועיינו גם: פינס ומקבילי), כי היא באופן מובהק *lectio facilior* הבאה להציל את הגרסה המקורית הקשה. וצריך לנסות להבין את הגרסה הקשה. נראה שהתרגום המילולי הוא: ואין הפלוני הזה קיים. רוצה לומר: אין הוא קיים כמי שהמקום דיבר אליו ודיבורו הישיר של המקום (כלומר: ויאמר ה' לפלוני) חל עליו.

עמ' 278, שורה 11: בערבית-יהודית מתועדים שלושה סוגי מקרים שהתווית אל- הפכה בהם לכינוי זיקה ראו: בלאו, דקדוק, עמ' 338-339. כאן סוג רביעי לפנינו: 'אשיא אלמראד בהא מתל' = דברים (ולא: הדברים, כלומר: אין לדבר על השמטת התווית מן המוגדר) שהכוונה בהם למשל. וכדומה: 'אשיא אלמראד בהא מא [...] = דברים שהכוונה בהם מה ש[...] (עמ' 278, שורות 15-16). והשוו: 'אלאמתאל אלתי אלמראד בהא מחאכאה' = המשלים אשר הכוונה בהם לחקות (שם, שורה 15).

עמ' 278. שורות 22-23: הרמב"ם נטה שלא להשתמש בכינוי מוסב לשם הזקוק ובמקומו לחזור על העצם המנוי המוגדר בכינוי רמז; עיינו: בלאו, דקדוק, סעיף 372. כך גם כאן: 'ואעגב מן הדא אן יכון אלנביה באסם מא אחרף דלך אלסם הי אחרף אסם אכר בתגיר תרתיבהא' = מפליא מזה (שהנביא) מצביע על שם אשר אותיותיו (של אותו השם) הן אותיותיו של שם אחר בשינוי סדרן. ושכיח, במיוחד במשפטים ארוכים. כך למשל עמ' 67, שורות 27-28; עמ' 79, שורה 3; עמ' 116, שורה 12; עמ' 124-125.

עמ' 282, שורות 10-8: עד עתה רשמתי רק מקרה אחד של חתי אן בהוראת אפילו, והוא מטקסט מאוחר; ראו: בלאו, מילון, בערכו. אך גם הרמב"ם השתמש בכך: 'ומן שדה הדא אלקוה פיה חתי אנה בעד כופה [...] לם יתמאלך' = ובגלל חוזק הכוח הזה בו אפילו אחרי שפחד [...] לא התאפק.

עמ' 288, שורה 24: 'כל דלך במראה הנבואה ראי אנה פעל'. השאלה לאן נמשך ראי: האם הוא פועל המצריך מושא מוקדם (את כל זה במראה הנבואה ראה, [רוצה לומר] שהוא עשה) או האם כל דלך במראה הנבואה הוא משפט שמני (כל זה [הוא] במראה הנבואה) וראי אנה פעל מסביר אותו: הוא ראה (במראה הנבואה) שהוא עשה? אכן מסתבר כי כל דלך במראה הנבואה משפט שמני הוא, שהרי גם בשורה 21 נמצא וכל דלך במראה הנבואה כעין סיכום של קטע בצורת משפט שמני. אולם שורץ ('כל זאת ראה במראה הנבואה שהוא עשה') וכן מקבילי משכו את ראי לקודם. תרגומו של פינס מעומעם: **'seen [!], all of it, in a vision of prophecy in which he saw that' he carried out**

עמ' 300, שורה 6: 'רצוא מצדר רץ' = רצוא מקור רץ, התעלם מן הצורה החריגה של רצוא וניתחו לפי ההקשר.

עמ' 301, שורות 4-6: יש שהרמב"ם השתמש בכינוי גוף המוסב לשם עצם, שעשוי להיות מרוחק במקצת, אך הוא לא חזר עליו לכתחילה. ואולם אחר כך הוא עשוי להתחרט ולחשוש שהקורא עלול שלא להבין למה/למי רומז הכינוי. ועל כן הוא הוסיף לכינוי את השם הנרמז כתמורה: 'ראי גסדא [...] ודלך אלגסד מתצל באלארץ והו איצא ארבעה אגסאר והו איצא דלך אלגסד דו ארבעה

אוֹגָה' = ראה גוף [...] ואתו הגוף מחובר לאדמה והוא גם כן ארבעה גופים וגם הוא, (רוצה לומר) אותו גוף, בעל ארבע פנים.

עמ' 304, שורה 23: 'גלגלת לכונהא ללתדויר' = גולגולת מפני שהיא נוטה להיות עגולה. בערבית הקלסית משמשים ביטויים מעין לונה אלי סואר = צבעו נוטה לשחור (השוו: רייט, ב, עמ' 144D). מאחר שבערבית-יהודית התרחב השימוש במילת היחס ל- על חשבון אלי (השוו: בלאו, דקדוק, סעיף 164ב), על כן מצוי אצל הרמב"ם מבנה מעין לונה לסואר; עיינו: בלאו, מילון, הערך ל. ואכן פינס תרגם את הקטע שלנו: '*gulgoleth, because of its 'being nearly round*

עמ' 308, שורה 9: גַא משמש כפעל עזר (השוו: בלאו, מילון, בערכו): 'וֹגָא פי אלאדראך אלאכִיר אכד' = ובהשגה האחרונה הדגיש.

עמ' 309, שורות 7-8: 'צרחוא לנא אן הִדָה דמות אדם שעל הכסא אלמבעֶץ ליס דִלך מתֵאלא [...] בל מתֵאלא ' = אמרו לנו מפורשות כי דמות אדם זו שעל הכסא המחולקת אינה משל [...] אלא משל [...]. הִדָה מוסכה לדמות, ואילו מבעֶץ/דִלך נגררו אחרי אדם; מתֵאלא השני נגרר אחרי מתֵאלא הראשון. מספר הגרירות ב'מורה נבוכים' גדול יחסית, שמא מפני שהרמב"ם לא הספיק להתקין התקנה סופית. ראו: 'צואה משתק מן יצא' = צואה גזורה מן יצא (עמ' 314, שורה 8). חכמי האסכולה הספרדית (אבן ג'נאח, רד"ק) גזרו את צואה גזרת ברירה מן צאה או מן יצא. מאחר שהתזה של הרמב"ם כי (גם) צואה אינו שם ראשוני אלא שם גזור, מובן מאליו שהוא גזור מן יצא.

עמ' 314, שורה 23: 'באן נחן' = שאנחנו. כינוי פרוד אחרי אן אינו שכיח; עיינו: בלאו, דקדוק, סעיף '342ג.

עמ' 316, שורה 29: 'ואן דִלך מן באב אלמצֵאף ואן עדם תלך אלנסבהּ הו אלמרֶץ' = שזה מסוג היחס ושהיעדר אותו היחס הוא המחלה. הרמב"ם השתמש בשתי מילים נרדפות כדי לצייר יחס, הלא הן מצֵאף ונסבהּ, וזאת אף על פי שהחילוף מטשטש את בהירות הכוונה.

עמ' 318, שורה 9: 'כתִירא מא יסבך לכִיאל אלגֵמורה אן [...]'. סבך משמש כדי לציין שעלתה בדעתו מחשבה נמהרת ומוטעית, ודווקא הרמב"ם מתאפיין בשימוש הזה; עיינו: בלאו, מילון, בערכו. התרגום המדויק של הקטע הוא אפוא: לעיתים קרובות תעלה בדמיונו של ההמון מחשבה מוטעית [...].

עמ' 318, שורה 14: 'גרֶץ ארתכבה' = עניין שטיפל בו בצורה שגויה; עיינו: בלאו, מילון, הערך רכב VIII.

עמ' 318, שורה 18: 'ושר עֵים טֶלב בה' = ורעה גדולה המוטלת עליו. הפועל טלב עשוי להצריך את מילת היחס ב- גם בהוראות אחרות; עיינו: בלאו, מילון, בערכו.

עמ' 318, שורה 23: ka'anna, קראו: ka'an, שהרי אינה קודמת לשם.
עמ' 318, שורות 25-27: הרמב"ם נטה להשתמש בכינוי רמו במקום כינוי
חבור סתם לא רק במשפטי זיקה כדי לרמוז לשם הזוקק, אלא גם כדי לרמוז
לנושא הטבעי המבודד: 'הָדָא אלה־יאן אלטויל אל־י [...]. ליס יקולון אן ד־לך
פי חק אלמלאיכה' = ההזיה הארוכה הזאת אשר [...] אינם אומרים שהיא לגבי
המלאכים.

עמ' 320, שורות 20-22: 'זמע ד־לך פאן אי מדינה מוגֶרֶה פי אלעאלם
באסרה, לא יגֶד בין אשכאָץ תלך אלמדינה הָדָא אלנחו מן אלשר שאיעא
אכתריא בוגֶה בל וגֶרֶה אל־יא קליל'; תרגומו המילולי: ועם זאת הרי איזו שהיא
מדינה שנמצאת בעולם כולו, לא ימצא כלל בין הפרטים של אותה מדינה
הסוג הזה של הרוע כשהוא נפוץ והרוב, אלא מציאותו גם כן מעטה. המתרגמים
נטו, ובצדק, לתרגם תרגום חופשי. שורץ למשל תרגם: 'עם זאת בשום עיר
בעולם כולו לא ימצא אופן זה של רע נפוץ ותדיר בין אנשיה כלל; אדרבה,
מציאותו אף היא מועטת'.

עמ' 326, שורות 12-14: 'ואדָא כאן אלאמר הכדָא ומע אעתקאד אלחדת
לא בד אן נקול אנה ממכן אן יגֶד כ־לאף הָדָא אלמוגֶד אסבאבה ומסבכאתה
תלזם אלשנאעה'. יש בעיה בחלוקת הקטע הזה למשפטים. מסתבר שבקטע הזה
משמש 'ומע אעתקאד אלחדת לא בד אן נקול אנה ממכן אן יגֶד כ־לאף הָדָא
אלמוגֶד אסבאבה ומסבכאתה' כמשפט מוסגר. יש לתרגם אפוא: ואם העניין
כך – ולפי האמונה בחידוש (העולם) הכרח לומר שאפשרי שתימצא (מציאות)
שונה מן המציאות הזאת, סיבותיה ומסובכותיה – הרי מתחייב אבסורד.

עמ' 330, שורות 23-25: 'פלו כאן ד־לך לאברהֶ ואחדהֶ לכאן הָדָא מן פסאד
אלתדביר בחסב נטר מא איצא ולא כאן יכון הָדָא פסאד תדביר מטלקא'; תרגומו
המדויק: ולו היה זה (נוגע) למחט אחת (בלבד), הייתה זאת בחינת הנהגה
קלוקלת גם לפי עיון (ולא רק לפי תגובה אינסטיקטיווית) ולא הייתה זאת
הנהגה קלוקלת באופן מוחלט. גם בערבית הקלסית מא סתמית אחרי שם עצם
עשויה להיות יתרה (עיינו: נלדקה, סעיף 51); קו לשון זה שכיח ביותר ב'מורה
נבוכים', וגם כאן מא מיותרת. ולא כאן יכון הָדָא פסאד תדביר מטלקא –
בערבית-היהודית שכיח ולא + עבר אף כשאינו מקביל לשלילה קודמת (עיינו:
בלאו, דקדוק, סעיף 203).

עמ' 339, שורה 7: 'פקד תלכצת לך הָדָה אלארא וד־לך אן [...] – תלכֶץ
בניין חמישי פועל עומד, אך הובן על ידי פינס ושורץ כפועל יוצא (בהוראת
בניין שני) בעבר מדבר: סיכמתי לך את הדעות האלה כדלקמן ש[...]. ולא היא.
שהרי תלכֶץ מתועד אף עמ' 466, שורה 2 (עיינו: בלאו, מילון, בערכו) 'פקד
תלכֶץ אן [...]', ולפי הכול פועל עומד לפנינו = בזה התברר ש[...]/מסקנת

הדברים ש [...] יש לתרגם אפוא את הקטע שלנו: והדעות האלה מסתכמות לך כדלקמן ש [...].

עמ' 341, שורה 1: 'אנכָראר אלסקף' = ונפילת/התמוטטות הגג. בערבית-יהודית מקובל השימוש בבניין השביעי במקום הבניין הראשון העומד (בלאו, דקדוק, סעיף 81; וראו גם: בלאו, מילון, בערכו), ואנכָר אכן מתועד גם בערבית-ספרדית; עיינו: קוריאנטה, בערכו.

עמ' 345, שורה 6: לכאד לא רק הוראת כמעט אלא אף בוודאי/יש להניח; עיינו: בלאו, מילון, בערכו. אני נוטה לייחס הוראה שנייה זו לויכאד כאן.

עמ' 347, שורה 27: בערבית-יהודית שכיח 'inna' שלא לפני שם (עיינו: בלאו, דקדוק, סעיף 342א). וכאן: 'פאן אַא' [...].

עמ' 348, שורות 1-7: 'אלעלם יתעלק באלאעדאם ויחית במא לא נהאיֶה לה [...] אלאעדאם [...] לא ימתנע תעלק עלמה בהא אמא מא לא יוֹגֵד אצלא [...] ואמא אלאחאטֶה במא לא נהאיֶה לה'. לפי הבנתי הקטע הזה מכיל את הביטוי אַמא [...] ואַמא = או [...] או. יש לתרגם אפוא: הידיעה תלויה (סוגי) ההיעדר ומקיפה את האינֶסוף [...] (סוגי) ההיעדר [...] אינו נמנע שידיעתו אותם תהיה תלויה בהם, או מה שלא נמצא כלל [...] או הקפת האינֶסוף. והשווה את הערתי לעמ' 156, שורה 17 על אַמא [...] או.

עמ' 352, שורה 14: 'ואלתדביר', הצדק עם שורץ שההוראה לשקול, להתבונן, לעיין. אולם אין כל צורך לתקן לואלתדבר, כי גם לבניין השני ההוראה הדרושה; עיינו: קזימירסקי, בערכו; מנג'ד, בערכו; והשוו: ורמונד, בערכו.

עמ' 358, שורות 5-6: 'ולם יזל אליפז ידור נחו הֶא אלגרֶץ יעני אן יעתקד אן [...] = ולא חרל אליפז ללכת בדרך דעה זו (כלומר: לאחוז בדעה זו) רוצה לומר להאמין ש [...]. דאר נחווהא משמש כאן בהוראת: הלך, וגרֶץ - במשמעות: דעה, השקפה. ועיינו: בלאו, מילון, בערכיהם.

עמ' 358, שורה 16: 'ולא יקאל לֶמא פעל הֶא ולא לֶמא פעל הֶא' - החזרה על לֶמא פעל הֶא מתמיהה רק לכאורה, כי גם בערבית הקלסית שכיח שהכותב מפנה את תשומת ליבו במלואה כל פעם לעניין הנדון ועל כן חוזר מחדש על הֶא (עיינו: ברוקלמן, ב, עמ' 78), מה שהיינו מביעים בעברית החדשה בהזה - ההוא: ולא ייאמר מדוע עשה את זאת ולא מדוע עשה את ההוא. תרגומו של פינס 'Why did He do this and why did He not do that', כלומר הוא גרס במקום ולֶמא פעל הֶא השני: ולֶמא מא פעל הֶא - חריף, אך התיקון מיותר.

עמ' 362, שורה 18: 'תֶאֱלֶת מרֶה' = בפעם השלישית. בערבית הקלסית מקובל מבנה הלשון אול מרֶה = פעם ראשונה, מבנה השכיח בצורות

סופרלטיב, והלא אול סופרלטיב במקורו. בניאו־ערבית בכלל ובערבית־יהודית בפרט (עיינו: בלאו, דקדוק, סעיף 242) כך נבנים גם המספרים הסודרים שני עד עשירי בהשפעת אול.

עמ' 365, שורה 22: 'וגפך אלידין', נראה לתרגמו: ומחיהא בידיים; עיינו: בלאו, מילון, הערך גפק; והשוו בערבית של ספרד: קוריאנטה, הערך כִּפֵּק.
עמ' 365, שורה 28: כפי שמראה המשפט 'וקד לא יקצד בה גאיה' = ופעמים אינו מתכוון בו למטרה, יש שקד בא במשפט שלול; השוו: בלאו, דקדוק, אמצע עמ' 328.

עמ' 366, שורה 10: 'סוי [כלומר suwan] עלמנא גאיתאה או לם נעלם' = בין אם יודעים את מטרתה או איננו יודעים. לפנינו נרדף של סִנְאָן, הצורה השכיחה הרבה יותר בערבית הבתר־קלסית בכלל ובערבית־יהודית בפרט. אולם הרמב"ם השתמש דווקא בסוי. ובדומה לכך עמ' 373, שורה 22. כמו סוא(אן) (עיינו: בלאו, מילון, בערכו) אף סוי משמשת בהוראת בדיוק: 'נץ אלתורה קד גֵּא פי מתל ה־ה אלקצה סוי' = לשון התורה הביאה (תנו דעתכם לשימוש בגֵּא פי במקום גֵּא ב') מה שדומה לפרשה הזאת בדיוק (עמ' 385, שורות 20-21).

עמ' 374, שורה 12: 'ואחאד מצות' = ומצוות אחדות. על הריבוי של אחד כנסמך המצריך שם ריבוי בהוראת אחדים עיינו: בלאו, מילון, בערכו.
עמ' 375, שורה 21: 'כאפר תרך' = הכופרים בין התורכים. השימוש בכאפר כקולקטיב מפתיע. ושמה יש לגרוס *כפאר?

עמ' 378, שורות 22-26: 'פחכי ען אדם הראשון [...] אנה דִּכֵּר [...] אן פי אלהנד שגֵּרֵה [...] ואן חשישה צפתהא כִּדָּא וכִּדָּא אִדָּא אִכִּדָּא אלאנסאן מן ורקהא [...] כִּפִּי ען אלנאס'; תרגומו המילולי: וסופר על/בשם אדם הראשון [...] שסיפר [...] שבהודו אילן [...] ושעשב שצורתו כך וכך, כאשר בן אדם לוקח מעליו [...] הוא נעלם מן האנשים.

עמ' 379, שורות 2-5: כפי שראינו לא אחת, אורך המשפט גורם לקיטוע (אנאקולות), שבו חוזר הרמב"ם על שם בתוספת כינוי רמז: 'ומן כִּראפאת דִּלְךְ אלכתאב אן שגֵּרֵה כִּטְמִי [...] דִּכֵּר אן אקאמת תלך אלשגֵּרֵה פי נינוה אֲתֵנִי עשר אלף סנה'; התרגום המילולי: ומסיפורי הבדים של אותו הספר שאילן החטמית [...] הזכיר שההשתהות של אותו אילן בנינוה שנים עשר אלף שנה. לא מפתיע שאין דיוק במספרים (אתני עשר במקום אתנא עשר).

עמ' 379, שורות 9-11: 'ותלך אלכִּראפֵּה אלטוילהֵה אלתי תסתדל מנהא אִדָּא וקפת עליהא עלי עקול אהל תלך אלִאזמנֵה'; נראה שמשפט אלתי משמש כנשואו של המשפט; יש לתרגם אפוא: וסיפור בדים ארוך זה (הוא) אשר תלמד מהם, אם תעמוד עליהם, על השכלים של הזמנים ההם.

עמ' 380, שורות 18-25: 'והִדָּה אֱלֹהֵי הַיּוֹמָה לְדִינָא אֱלִיּוֹם מִשְׁתַּמְלָה עָלַי אַכְתָּר אֲרָא אֶלְצָבָהּ וְאֶעֱמָאֵלֶהּ [...] אֶעֱנִי בְנִיאָן אֱלֹהֵי אַכְל [...] וְגִיר דֶּלֶךְ מִמָּא מִתְּטַלַּע עֲלֵיהּ מִן הִדָּה אֱלֹהֵי אַכְתָּב'. השאלה היא מה מעמדו של מתטלע. שורץ ופינס למשל ראו בו בינוני פעיל והשלימו אתה: ממה שאתה לומד אותה. הקושי הוא שצריך להשלים את אתה. אני מציע לקרוא בינוני פעול, אשר מוסב אל מא הרלטיווית. יש לתרגם אפוא: ואלו אשר הם מצויים אצלנו היום כוללים את רוב דעות הצאביים ואת מעשיהם [...] כלומר את בניין המקדשים [...] ודברים אחרים אשר נלמדים מספרים אלה.

עמ' 386, שורה 23: אלאסולה = השאלות, הווי"ו מנוקדת בהמזה, וזו בחינת ניגוד פנימי: הצורה הקלסית היא *السؤال*, ריבוי *الأسئلة*, הניאור-ערבית אלסנאל, ריבוי אלאסולה. וי"ו+המזה הן בחינת ערכוב.

עמ' 390, שורה 9: בתנקה' ביו"ד דגושה משתקף מקור תפעילה של בניין שני של פועלי ל"ו/י; עיינו: בלאו, דקדוק, סעיף 112.

עמ' 391, שורות 7-9: 'אלשריעה' הי אמר אלאהי ולך אן תעתבר כאלאמור אלטביעה' אלתי תלך אלמנאפע אלעאמה' אלמוגורה' פיהא פי צמנהא ולאום ענהא אדיאת שכציה'. הקטע קשה, עיינו בהערותו החשובה של שורץ, שציטט את פינס. בלשון שמא אני מציע להבין את פי צמן לא סתם: בתוך, אלא ככולל את הוראת המשנה של היותו חלק אינטגרלי. יש לתרגם אפוא: התורה היא עניין אלוהי, (ואולם) עליך להתבונן בעניינים הטבעיים אשר אותם (ענייני) תועלת כלליים, המצויים בהם, משולבים בהם ומתחייבים מהם היוזקים פרטיים. וצריך עיון.

עמ' 395, שורות 17-18: 'וירגע לאחסן חאל ולאכמל ממא כאן' = ויחזור למצב טוב יותר ושלם יותר ממה שהיה. גם בערבית הקלסית יש שאפעל בנסמך אינו מציינ את דרגת ההפלגה אלא את דרגת היתרון; עיינו: נלדקה, סוף עמ' 17.

עמ' 400, שורות 20-21: 'ואעלם אן אַתָּאר דֶּלֶךְ אֶלְפַּעַל בִּאֲקִיָּה אֱלִי אֱלִיּוֹם לְשִׁהֲרֵתָה כִּאֲן פִּי אֶלְעָאֵלִם' = ודע כי שרידי פעולה זו קיימים עד היום בגלל פרסומה המצוי בעולם. לפנינו משפט זיקה אסינדיטי לשם זוקק מירוע (שהרתה). קו לשון זה אינו נעדר אף מן הערבית הקלסית; עיינו: רקנדורף, תחביר, סעיף 200.3. לאור שהרתה, שממין נקבה, היינו מצפים לא לכאן אלא לכאנת. לכאורה משתקפת בזה התאבנות של כאן (השוו: בלאו, דקדוק, עמ' 186-187) או שמא גרירה לכינוי של שהרתה/לאפעל.

עמ' 400, שורות 24-25: 'כיף כִּלְדָה בְּהֵדָא אֶלְכִיָּאֵל חֲתִי קְאוּמָתָה אֶלְשִׁרִיעָה אֶלְאֶפָא מִן אֶלְסִנִּין'. לפי התוכן יש למשוך את אלאפא מן אלסנין אל כיף כִּלְדָה בְּהֵדָא אֶלְכִיָּאֵל וְלִהְבִּין: כיצד הנציחו ברמיון הזה למשך אלפי שנים עד שהתנגדה לו הרת (היהודית).

עמ' 400, שורה 27: 'תכון שגרה ואחדה ללמעבור' אפשר אומנם לתרגמו באופן חופשי: יהיה אילן אחד פסל, אך התרגום המילולי הוא: יהיה אילן אחד בשביל (להיות) פסל / למטרת פסל.

עמ' 401, שורות 20-21: בערבית קלסית יש שמשפטי זיקה הפותחים במא, והבנויים כלשון נופל על לשון (paronomasia), משמשים כסומך מברא; עיינו: רקנדרוף, תחביר, סעיף 210.7. קו לשון זה מצוי גם אצל הרמב"ם: 'פי אסראע כרוג תמר מא יכרג = להחיש את תנובת הפרי כמה שאפשר; מילה במילה: להחשת תנובת הפרי של מה שהוא מניב. כרוג - יכרג הוא לשון נופל על לשון; מבחינה תחבירית תמר נסמך אל מא יכרג.

עמ' 408, שורה 18: פעולת זקני העיר בטקס עגלה ערופה מתוארת: (ו) תגריד אלשיוך'. גרד בבניין החמישי (!) מציין בין היתר התמסרות לפעולה. לפנינו אומנם המקור של הבניין השני (תגריד), אולם בערבית-היהודית המקור של הבניין השני עשוי לשמש במקום החמישי (עיינו: בלאו, דקדוק, עמ' 299, שורה 6 מלמטה). יש לתרגם אפוא: פעילויות הזקנים (בעצם: ההתמסרות לפעילויות של הזקנים).

עמ' 412, שורה 20: 'אן יחתאטוא לתבאת הדה אלאחכאם' = לדאוג ליציבות דינים אלו. אחתאט ל-/אלי משמש בהוראת דאג ל-, שמר על; עיינו: בלאו, מילון, בערכו.

עמ' 412, שורה 21: 'סד אלצדיעה' - כפי הנראה lectio faciliior במקום: סד אלצדיעה = גדירת גרד, סייגים, ביטוי שהרמב"ם ובעקבותיו בנו אברהם השתמשו בו; עיינו: בלאו, מילון, בערכו; הופקינס, עמ' 32, הערה 12 - הופקינס ראה בו שיבוש שהשתרש במקום סד אלדריעה/דראיע = למנוע תחבולות. בחילופי הנוסחאות אצל יואל, עמ' 489, נמצא 'סד אלשריעה', המרמז לגרסת 'סד אלצדיעה'. ושמא סד אלשריעה הוא הנוסח המקורי, בעצם אטימת הדרך הישרה, כלומר סטייה מן ההלכה המקורית (כדי להיטיב לשמור עליה). לפנינו אולי חילופין קדומים של שין ערבית > שין פרוטו-שמית עם ע; עיינו: שטיינר. עמ' 416, שורה 10: 'תקריר אחכאם עדל', שורץ תרגמו מלשון קביעה, והיא אכן מתאימה; פינס הבינו מלשון תקריר, אך תרגומו estimation = הערכה, וקשה להתאימו. אכן נראה שלפנינו תקדיר, lectio difficilior לעומת תקריר, אולם מלשון גזרה (השוו: בלאו, מילון, הערך קדר בניין שני), שגזר (האל לחוקק) חוקי צדק.

עמ' 417, שורות 3-4: 'לשארו הקרוב אליו ממשפחתו וקד בין דלך אלולד תם אלאך תם אלעם' = [...] ופירש: זה הבן, אחר כך האח, אחר כך הדוד מצד האב. דלך משמש כנושא (השוו: פינס) של הנשואים הבן/האח/הדוד. מסתבר שתרגומו של אבן תיבון ('שהבן קודם ואחרי כן הבת [!]) איננו משקף נוסח

שונה אלא השלמה מתבקשת של מה שנראה לו לשון קצרה, כי מן הסתם משך את דלך לבין. גם הכנסת הבת במקום האח והדוד אינה צריכה להפתיע.

עמ' 424, שורות 23-24: 'כל אלקצד באללוי קול אלשיר פקט פהו יפסול בקול'; מילה במילה: כל הכוונה בלוי לומר שיר בלבד והוא פוסל בקול. לרוב חושבים כי הו מוסב ללוי, אולם הלוי אינו פוסל בקול אלא נפסל. על כן נראה שהו מוסב לשיר, רוצה לומר: כל הכוונה בלוי לומר שיר והוא (השיר) פוסל (את הלוי אם הלוי שר אותו) בקול (מזייף), כלומר: פוסל את הלוי בגלל קולו. עמ' 428, שורות 26-27: אלא ו־ משמשת מילת חיבור בהוראת מבלי ש־. אולם בקטע שלפנינו אלא משמשת כמילת חיבור נפרדת = אלא; ווי"ו החיבור פותחת משפט מצב המוקדם למשפטו הראשי (עיינו: בלאו, דקדוק, סעיף 340). התרגום המילולי של הקטע 'פמא כפי נזארה הדא אלקרבן אלא ויאכלה אלדי גאבה פלם תטהר עבאדה אצלא' הוא אפוא: לא די בקטנות קורבן זה, אלא, במצב שמי שמביאו אוכלו, לא הייתה נראית עבודה כלל.

עמ' 430, שורות 6-7: 'וטהרת אלדם וגעלתה יטהר מן דני בה והזית על אהרן [...]'. (= (התורה) חשבה את הדם לטהור וקבעה שהוא מטהר את מי ש...), (כמו שכתוב) והזית על אהרן [...]. כמה קשיים בדני בה ובתרגומו המקובל: את מי שקירבוהו (השוו למשל: שורץ). מדוע מצריך דנא את מילת היחס בה? מה הנושא של דנא, והאם באמת צורת סביל לפנינו? אכן פינס תרגם פעיל: 'who come near it'. מה עניין קירוב הדם וההזיה? הלא בהזיה יש נגיעה ולא קירוב בלבד. אלא שבערבית־יהודית שכיח ביותר דנא בה בהוראת נגע בו; עיינו: בלאו, מילון, בערכו. צריך אפוא לנקד: דני בה (דנא, פועל מפועלי ל"ו, עבר להיות מפועלי ל"ו; עיינו: בלאו, דקדוק, סעיף 105), ונושאו הדם, ויש לתרגם: מטהר (הדם) את מי ש(הדם) נוגע בו. דנא ב־ = נגע ב־ נמצא גם למשל עמ' 436, שורה 17. ומאחר שבהוראת התקרב אל דנא מצריך מן/ אלי/ל, הרי הצרכה זו משמשת אף במשמעות נגע; ראו: 'מן דנא מנה' = מי שנגע בו (עמ' 439, שורה 3).

עמ' 447, שורה 27: 'קד רבמא' = לפעמים, בהצרכת עבר בהוראת הווה/ עתיד, וזה מאפיין את סגנון הרמב"ם; עיינו: בלאו, מילון, הערך רבמא. עמ' 448, שורות 1-2: 'מן יתדי בהדא אלפעל אלא אברהם'; נראה שצורת העתיד של יתדי מציינת מסוגלות לפעולה (השוו: רקנדרוף, תחביר, סעיף 8.3). יש לתרגם אפוא: מי (היה) מסוגל להיות ראשון לעשות את הפעולה הזאת אם לא אברהם!?

עמ' 451, שורה 27: 'פלו לם תבין [tabayyun] הדא אלאנסאב'; תרגומו המילולי: ולולא הבהרת ייחוסים אלו. בערבית קלסית היינו מצפים למצוא פלולא תבין (tabayyun) הדא אלאנסאב, ומתמיה שהרמב"ם השתמש בצורה

פסידו־קלסית כזאת של לו לם, המצריכה ביטוי שמני חד־אברי. אכן מסתבר שלפנינו טעות ניקוד של תבין, ושיש לנקדו **tatabayyan>tabayyan** = ולולא הובררו ייחוסים אלו, ולפנינו משפט קלסי תקין.

ואן פוטן ניתח מכתב ערבי־יהודי הכתוב על נייר בכתיב פונטי (ואן פוטן, עמ' 49). הוא נטה לראות בכמה קווי לשון במכתב המצויים גם בערבית הקלסית, דווקא צורות דיאלקטיות, אפילו בשימוש בלם, אף על פי שלא מצא להג ערבי ששמר על לם (שם, עמ' 63-67). אולם ואן פוטן לא התחשב בעובדה החשובה שהמכתב שפרסם כתוב כאמור על נייר. רק מיעוטם של הטקסטים הפונטיים כתובים על נייר, כי בעת שנפוץ הנייר במזרח התיכון, כבר נסוג הכתיב הפונטי (בלאו והופקינס, א, עמ' 42). המסקנה היא שהמכתב שפרסם ואן פוטן הוא מתקופה מאוחרת יחסית, כשהכתיב הפונטי כבר השתנה, והלא בטקסטים בכתיב פונטי מתועדים קווי לשון קלסיים רבים (שם, עמ' 30 ואילך), לרבות צורות פסידו־קלסיות (שם, עמ' 33). אף שירים קלסיים הועתקו בכתיב פונטי (שם, ב). על רקע זה הסיכוי שקווי לשון קלסיים משקפים צורה דיאלקטית בטקסט מאוחר יחסית, הכתוב על נייר, אינו גדול, בוודאי לא כאשר ללם. על כן גם לם ב'מורה נבוכים' קו לשון קלסי הוא, ויש לנקד את תבין כעתיד בניין שני סביל או עתיד בניין חמישי פעיל.

עמ' 452, שורה 2: 'חתי לא יקתל קביל פי גמאר קביל אכר' = כדי שלא ייהרג שבט כשנלחמים בשבט אחר; גמאר הוא כנראה מצדר בניין שלישי.

עמ' 453, שורה 28: בניין שני של פועלי פ"א עתיד ובינוני נכתב: יאכד, שבוטא מעין **yakkid**; עיינו: בלאו, דקדוק, סעיף 95.

עמ' 461, שורה 20 ועמ' 462, שורה 8: 'נדי/נדא פלאנא' = פגע בפלוני; עיינו: בלאו, מילון, הערך נדו־נדי.

עמ' 467, שורות 6-7: פועל עזר עשוי להתאבן בצורת (עבר) נסתר: 'צאר (לא: צארוא!) [...] יגעלון' = (הם) היו [...] קובעים.

קיצורים ביבליוגרפיים

- Abu'l-Walid Marwān ibn Janah, otherwise called Rabbi Yōnāh, *The Book of Hebrew Roots*, ed. Adolf Neubauer, Oxford 1875 אבן ג'נאח
- ר' משה בן מימון, ספר מורה הנבוכים, בתרגומו של ר' שמואל אבן תיבון, מהדורת יהודה אבן שמואל, ירושלים תשמ"ו אבן תיבון
- דוד איילון ופסח שנער, מלון ערבי-עברי ללשון הערבית החדשה, ירושלים תש"ז איילון ושנער
- יהושע בלאו, בלשנות ערבית, ירושלים תשע"ז בלאו, בלשנות ערבית
- , דקדוק הערבית-היהודית של ימי הביניים², ירושלים תשל"ט בלאו, דקדוק
- , מילון לטקטים ערביים-יהודיים מימי הביניים, ירושלים תשס"ו בלאו, מילון
- Joshua Blau, *Studies in Middle Arabic and its Judaeo-Arabic Variety*, Jerusalem 1988 בלאו, עיונים
- , *A Grammar of Christian Arabic: Based mainly on South-Palestinian Texts from the First Millennium*, I-III, Louvain 1966–1967 בלאו, ערבית-נוצרית
- וסימון הופקינס, הערבית-היהודית הקדומה בכתב פונטי: טקסטים משלהי האלף הראשון, א-ב, ירושלים תשע"ז בלאו והופקינס
- C. Brockelmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen*, I-II, Berlin 1908–1913 ברוקלמן
- Reinhart Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, I-II, Leiden 1881 דוזי
- סימון הופקינס, פירוש הרמב"ם למסכת שבת: טיוטת הפירוש לפי קטעים אוטוגראפיים, ירושלים תשס"א הופקינס
- Marijn van Putten, 'A Judaeo-Arabic Letter in Early Judaeo-Arabic Spelling T-S 13J8.7', *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 48 (2020), pp. 49–78 ואן פוטן
- Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*³, Wiesbaden 1961 ור
- Adolf Wahrmund, *Handwörterbuch der neu-arabischen und deutschen Sprache*, I: *Neu-arabisch-deutscher Teil*, Giessen 1874–1877 ורמונד
- ר' משה בן מימון, דלאלה אלחאירין (ספר מורה נבוכים), מהדורת יששכר יואל, המקור הערבי לפי מהדורת שלמה מונק, ירושלים תרצ"א יואל
- לויס מעלוך, אלמנג'ד, מעג'ם מדרסי ללגה אלערביה⁴, בירות 1937 מנג'ד
- מורה הנבוכים: מהדורה חדשה מונגשת של ספרו ההגותי של הרמב"ם, א-ב, מהדורת יוחאי מקבילי, קדומים תשע"ח-תשע"ט מקבילי
- Theodor Nöldeke, *Zur Grammatik des classischen Arabisch*², ed. Anton Spitaler, Darmstadt 1963 נלדקה
- Moses Maimonides, *The Guide of the Perplexed*, trans. Shlomo Pines, Chicago, IL 1963 פינס

- Israel Friedlaender, *Arabisch–Deutsches Lexikon zum Sprachgebrauch des Maimonides: Ein Nachtrag zu den arabischen Lexicis*, Frankfurt a.M. 1902 פרידלנדר
- מרדכי עקיבא פרידמן, מילון הערבית-היהודית מימי הביניים לתעודות הגניזה של ספר הודו ולטקסטים אחרים, ירושלים תשע"ו פרידמן
- Federico Corriente, *A Dictionary of Andalusí Arabic*, Leiden 1997 קוריאנטה
- Albert de Biberstein Kazimirski, *Dictionnaire arabe-français: Contenant toutes les racines de la langue arabe, leurs dérivés, tant dans l'idiome vulgaire que dans l'idiome littéral, ainsi que les dialectes d'Alger et de Maroc*, I–II, Paris 1860 קזימירסקי
- William Wright, *A Grammar of the Arabic Language*³, I–II, Cambridge 1896–1898 רייט
- Hermann Reckendorf, *Die syntaktischen Verhältnisse des Arabischen*, I–II, Leiden 1895–1898 רקנדורף, יחסים
- , *Arabische Syntax*, Heidelberg 1921 רקנדורף, תחביר
- ר' משה בן מימון, מורה נבוכים, א-ב, תרגם מיכאל שורץ, תל אביב תשס"ג שורץ
- Richard Cecil Steiner, *The Case for Fricative-Laterals in Proto-Semitic*, New Haven, CT 1977 שטיינר